

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 17, Haziran 2018, s. 1-26

Doç. Dr. FATMA ŞAHAN GÜNEY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, fsahan@mu.edu.tr

CEZAYİR ARAPÇASINA OSMANLICADAN GEÇEN TÜRKÇE KELİME- LER VE OSMANLI DÖNEMİ CEZAYİR’İNDE GÜNLÜK HAYAT¹

Özet

Cezayir’de Osmanlı yönetimi 1529’da başlamış ve 1830 Temmuzunda Fransız işgaline kadar sürmüştür. Osmanlı dönemi Cezayir’inin şehir merkezlerinde ve kasabalarında kültürel ve dilsel çeşitlilik hâkimdi. Türkler, resmi dil olan Osmanlı Türkçesini kullandılar. İbadet ve Cami (liturgical) dili klasik Arapça iken konuşma dillerinde Berber dilinin diyalektleri kullanılıyordu. Şehir ve kasabalarda iki ya da çok dillilik söz konusuydu ve yaklaşık 15 dil konuşuluyordu. Berberi dili ve diyalektleri, Osmanlı merkezi yönetimi karşısında ona direnen güçlü kabilevî ve ortak kimliği temsil ediyordu (Benrabah 2015: 23). Yöresel Arapça ya da konuşma dili Arapçası önemini korudu; Kasaba halkı ve Endülüs göçmenleri (Moorlar) bu dili konuştular. Şehirlerin ve kasabaların etrafında, Berberilerin baskın olduğu kabile mensuplarının anladığı tek dil de buydu. Türklerin yerli halkla konuşmaları sırasında, şiir dili ve resmi yazışma dili olarak kullandıkları dil de Arapçanın konuşma diliydi (Benrabah 2015: 23). Cezayirli olmayan ve Avrupa’dan köle olarak getirilen Avrupalılar da kendi dillerini bu mozayik’in içine kattılar. Basitleştirilmiş gramer ile Arapça, İspanyolca, Türkçe, İtalyanca, Provençal (Fransızcanın bu bölgede konuşulan bir diyalekti) ve Portekizce sözcüklerden oluşan Ortaçağ Akdeniz pidgin (Sabir) dili, Lingua Franca olarak kullanılıyordu. Bu Lingua Franca sayesinde, Arapçanın Kuzey Afrika diyalektleri, Grekçe ve Romans dillerinden denizcilik, savaş donanması ve balıkçılıkla ilgili birçok sözcük aldı (de Haëdo 1998: 125-126;

¹ Bu makalenin önceki versiyonu 1-3 Aralık 2016 tarihleri arasında Manisa Celal Bayar Üniversitesinde yapılan **Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu**’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Meouak 2004: 304, 313-318). İşte Türkçe de en çok etkilendiği dil olan Arapçaya birçok kelime vermiştir. Bu alanda öncül bir çalışma sayılabilecek olan Muhammed ben Cheneb'in, "Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen Türkçe ve [Türkçe aracılığı ile gelen] Farsça kelimeler" (1922) adlı araştırmasında Cezayir Arapçasında; Bedrettin Aytaç'ın "Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler" başlıklı çalışmasında ve Ahmet Ateş'in (1965) ve (1966) yıllarına ait çalışmalarında ise Arap edebî dilinde Türkçe alıntılara dair çok sayıda sözcük tespit edilmiştir. Son dönemlerde yapılan çalışmalardan olan Prokosch (1983), (1989) ve Procházka (2002), (2012)'da ise, Arapçanın yazı dilinde ve Mısır, Sudan, Amman, Fas gibi ülkelerde kullanılan konuşma dillerindeki Türkçe alıntılar tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda başlangıç olarak Arap edebî diline geçen 500 ilâ 900 arasında sözcük, Arapçanın Cezayir konuşma diline geçen 600'ün üzerinde Türkçe veya Türkçe aracılığıyla geçen sözcük tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalarda Arapçaya doğrudan Türkçeden veya Türkçe aracılığıyla Farsça başta olmak üzere diğer dillerden geçtiği tespit edilen sözcükler arasında askerî ve idarî sözcükler, meslek isimleri, yiyecek içecek adları, giyim kuşam ve dokumacılıkla ilgili sözcükler, hayvanlarla ilgili sözcükler, araç gereç isimleri, akrabalık terimleri, madenler ve başka kategorilerden sözcükler, mekân adları, özel isimler, lakaplar ile unvanlar, çeşitli sıfatlar ve fiiller yer almaktadır. Ayrıca Türkçenin en işlek eklerinden olan -cı ve -li yapım eki taşıyan sözcüklerin (örn. tutun-cı "tütün satan", tob-cı "topçu", sabon-cı "sabuncu" vb.); baş sözcüğüyle kurulmuş mesleki ve idari sözcüklerin (örn. baş torcman, baş carrah, umbaşi, bekbaşi), Arapçaya Türkçeden geçen sözcükler arasında çok sayıda oluşu, Türkçenin Arapça üzerindeki yapısal etkileri olarak değerlendirilmelidir. Bu bildirimizde, önce, Cezayir Arapçasına ve yazı dili Arapçasına doğrudan Türkçeden veya Türkçe aracılığıyla Farsça ve batı dillerinden geçen sözcüklerin anlam alanlarına göre tasnifi yapılacaktır. Bu tasnif üzerinden, Osmanlı dönemi Cezayir'indeki gündelik yaşam üzerinde Osmanlı askeri, idari, ticari ve mali sisteminin, el sanatları ve meslek alanlarının, Osmanlı mutfağının, yeme-içme, eğlence, oyun kültürünün, yaşam alanlarını düzenleme geleneğinin ve günlük konuşma dilindeki deyiş ve deyimleri içeren bazı iletişimsel öğelerin etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Arapça, sözvarlığı, Türkçe, ödünclemeler

TURKIC (AND VIA TURKIC) LOANWORDS IN ALGERIAN ARABIC AND DAILY LIFE IN OTTOMAN TIME ALGERIA

Abstract

Ottoman period in Algeria has started in 1529 and continued until French invasion in July 1830. Multilingual and multicultural situation was predominant in Ottoman time Algerian cities and towns. Turks used Ottoman Turkish, which was the official language. The Barbar language and dialects served as colloquial language while the liturgical language was classical Arabic. Biligualism or multilingualism was predominant in cities and towns and as many as 15 languages were in use. Barbar language and dialects represented strong tribal power and common identity in face of

TİDSAD

central Ottoman rule and in resisting against it (Benrabah 2015: 23). Local or the spoken variety of Arabic language reserved its importance; Towns people and those who had immigrated from Andalusia (i.e. Moors) have spoken in this language. In the periphery of cities and towns, it was the only language which was understood among tribes persons most of whom were predominantly Barbarians. Turks also employed spoken or local variety of Arabic when they interfaced with locals and as the language of verse and official correspondence (Benrabah 2015: 23). Non-Algerians who were brought to Algeria from Europe as slaves also added their languages into this mosaic. The middle age Mediterranean pidgin language (Sabir), which was used as the Lingua Franca was a simple version of Arabic mixed with Spanish, Turkish, Italian Provençal and Portuguese loanwords. Via this Lingua Franca, North African varieties of Arabic have added many words of naval terms and those of fishery to their lexicon from Greek and Romance languages (de Haëdo, 1998: 125-126; Meouak 2004: 304, 313-318). Turkish as well has given many words as loans to Arabic, which is the very language Turkish itself was influenced by a great deal linguistically. Many Turkish loanwords have been identified in Muhammed ben Cheneb's considerably pioneering work called "Turkish and [via Turkish] Persian loanwords in Algerian Arabic", in Bedreddin Aytaç's work called "Turkish loanwords in Arabic varieties", in Ahmet Ateş's work published in 1965 and 1966. Recently, in Prokosch (1983), (1989) and Procházka (2002), (2012) considerable amount of Turkish loans and those borrowed from other languages via Turkish was pinpointed in literary and local varieties of Arabic spoken in Mısır, Sudan, Amman, and Fas. As all these works show, the number of Turkish and via Turkish loan words are changing between 500 and 900 in literary Arabic and exceeding 600 words in Algerian Arabic. Among these Turkish loanwords and those borrowed from other languages via Turkish, mainly Persian, there are military and administrative vocabulary, the words related to vocation, food and beverage, clothing, weaving and textile, names of some animals, tools, utensils, kinship terms, names of metals and minerals, some words of other categories, place names, personal names, titles and appellations, some adjectives and verbs. In addition to loanwords, some common Turkish suffixes like -ci and -li (tütün-ci "tobacco seller", top-cu "topçu", sabun-cu "soap maker" etc.) found in Turkish loanwords as well as some words improvised with one of these suffixes or the word baş "head" (baş torcman "chief interpreter", baş carrah "head of surgeons", umbaşı "corporal", bekbaşı "chief of staff") in written or spoken varieties of Arabic itself point out to the fact that Turkish has influenced Arabic not only by giving words to it but somewhat structurally. In this paper, we are going to classify Turkish loanwords and those passed into Arabic via Turkish according to their semantic fields. Based on this classification, we are going to argue the influences of Ottoman military, administrative, monetary and mercantile systems, various fields of craftwork and vocations, social stratification, culinary culture, eating, drinking and recreational habits, the culture of organizing living and social spaces and some colloquial expressions and idioms.

Keywords: Algeria, Arabic, lexicon, Turkish, loanwords

GİRİŞ

Cezayir'de Osmanlı döneminin² siyasi, kültürel, bilimsel vs. etkileriyle ilgili birbiriyle çelişen görüşler vardır. Bazılarına göre, *Cezayir'de 1529'da başlayıp 1830 Fransız işgaline kadar süren Osmanlı yönetimi sırasında (yaklaşık 314 yıl) Türkler, ülkenin geliştirilmesi, edebi ve sanatsal yaratıcılığına dikkatini vermek yerine kârlı korsanlık faaliyetleriyle ilgilenmişlerdi*³. Kimine göre, *aynı zamanda Osmanlı'nın Kuzey Afrika yönetiminin merkezi olan Cezayir, Kuzey Afrika'daki başlıca Akdeniz korsanlık ve köle pazarlarının da hareket merkezi idi*⁴. Osmanlı hâkimiyeti tesis edildikten sonra Cezayir'e gelen Türkler, daha fazla kârlı bir işle, korsanlıkla meşgul oldular. *300 yıl süren Osmanlı yönetimi boyunca, Türkler Cezayir'i çeşitli kültürel modellere açık, aynı zamanda çok etnisiteli ve çok dilli bir korsanlık ülkesi haline getirdiler*⁵.

Başka görüşlere göre, Gerek Tunus ve gerekse Cezayir'de Osmanlı idaresi altında ülke yeni bir görünüm aldı. Mağrip'te Osmanlı yönetimi tesis edildikten sonra Anadolu'dan, adalardan ve kısmen Rumeli'den buralara gelen Türkler, yani buralardan gerek maceraperest ve göçmen olarak gelen gerekse Osmanlı merkez yönetimince yönetici, yeniçeri, memur, gönüllü asker olarak gönderilen çok sayıda Türk Cezayir şehrinin ve eyaletinin kimliğini ve yapısını büyük ölçüde değiştirdi. Cezayir'de, diğer iki Mağrip eyaleti olan Tunus ve Libya'dan farklı olarak, Osmanlı etkisi daha farklı bir yol izledi: *Cezayir'deki Osmanlı elit kesimi Türklüklerini ön plana çıkararak hem ayrıcalıklı kesimin kontrol altında tutulmasını hem de Osmanlı Sultanına sadakatini devamını sağladı*⁶. 300 yılı aşkın Osmanlı idaresi boyunca Türk yöneticiler, Cezayir ve Tunus'ta idari, siyasi, mali yapılar kurdular. Cezayir ve Tunus'un birçok mimari, dini, kültürel eserlerle donatılmasını sağladı. Başta Cezayir şehri olmak üzere, tüm Cezayir eyaletindeki sosyal tabakalaşmayı (yönetici, asker, memur, esnaf vs. olarak), sosyal hayatı şekillendirdiği gibi, esnaflık faaliyetlerine, sokakta, sosyal mekânlarda ve pazarda konuşulan dile kadar kendini gösteren etki alanı oluşturdu. *Bugünkü halk dilinde bile, -bir asırlık süre geçmesine rağmen- çok sayıda Türkçe kelime vardır. Halkın önemli bir kesiminin Türk asıllı olması ve bir 'Türk Azınlık Topluluğu'nun varlığını sürdürmeye gayret etmesi, bu ülkelerde Türk-İslam kültür unsurlarının uzun süre yaşamasını sağlayan faktörlerin en önemlisidir*⁷.

Osmanlı dönemi Cezayir'i hakkında bu birbirinden farklı görüşlerin sınırları kim bilir daha nerelere uzansa da, Osmanlı idaresi altında Cezayir ve diğer şehirlerin önemli liman kentleri

² Cezayir'de Türk varlığı ile ilgili olarak başka yayınlar arasında bkz. Fuad Carım, *Cezâyir'de Türk'ler*, Sanat Basımevi, İstanbul 1962; Tal Shuval, "Cezayir-i Garp: Bringing Algeria Back into Ottoman History", *New Perspectives on Turkey* 22 (2000), ss. 85–114; Bardin, Pierre *Algériens et tunisiens dans l'Empire Ottoman du 1848 à 1914*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1979; Giacomo E. Carretto, *Akdeniz'de Türkler* (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000; John B. Wolf, *The Barbary Coast: Algiers Under The Turks, 1500 to 1830*, WW Norton & Co, New York 1979, 1. bs.

³ Mohamed Benrabah, *Language Conflict in Algeria: From Colonialism to Post-Independence*, Multilingual Matters, Bristol 2013, s. 23.

⁴ Abun-Nasr, Jamil (20 August 1987). *A history of the Maghrib in the Islamic period*. Cambridge University Press. New York 1987, s. 151.

⁵ Benrabah, a.g.e., s. 23.

⁶ Shuval Tal, "The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology", *International Journal of Middle East Studies*, 32/3 (2000), ss. 323–344, s. 326.

⁷ Sabri Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991), s. 5.

TİDSAD

haline gelmesi, kabileler arası çatışma ve çekişmelerin Osmanlının izlediği politikalar her ne ise, görece yatışması, ülkenin, uluslararası denizcilik, Akdeniz ticareti ile zenginleşmesini, bunun da beraberinde ülkeye gerek Osmanlı devletinden, gerekse Güney Avrupa'dan çok çeşitli toplulukların gelmesini sağladığı ortadadır. Bu nüfus çeşitliliğinin, Anadolu'dan, Balkanlardan, adalardan, İtalya, İspanya, Fransa, Malta gibi Avrupa şehirlerinden asker, memur, gemici, korsan, köle ve kendine iyi bir hayat kurmak için yola çıkan gönüllü ve maceraperestlerden oluşan şehir hayatında büyük bir değişime yol açtığı, bunun da çok kültürlülük, çok dillilik şeklinde kendini gösterdiği apaçık ortadadır. Benrabah, Osmanlı yönetimi altındaki Cezayir'in şehir merkezlerinde ve kasabalarında karmaşık kültürel ve dilsel çeşitliliğin hâkim olduğunu şöyle tarif eder⁸:

“Türkler, resmi dil olan Osmanlı Türkçesini kullandılar. İbadet ve Cami (liturgical) dili klasik Arapça iken konuşma dillerinde Berberi dilinin diyalektleri, şehir ve kasabalarda iki ya da çok dillilik söz konusuydu ve yaklaşık 15 dil konuşuluyordu. Berberi dili ve diyalektleri, Osmanlı merkezi yönetimi karşısında ona direnen güçlü kabilevî ve ortak kimliği temsil ediyordu. Yöresel Arapça ya da konuşma dili Arapçası önemini korudu. Eski kasaba halkı ve Endülüs göçmenleri (Moorlar) bu dili konuştukları gibi, ülkenin Berberilerin hâkim olduğu geri kalan bölgelerinde yaşayan kabile mensuplarının anladığı tek dil de buydu. Türklerin yerli halkla konuşmaları sırasında, şiir dili ve resmi yazışma dili olarak kullandıkları dil de Arapçanın konuşma diliydi⁹. Cezayir'in yerlisi olmayan bir diğer grup da Avrupa'dan, özellikle de güneyinden getirilen köleler de kendi dillerini bu mozayik içine kattılar. Lingua Franca olarak kullanılan bir Ortaçağ Akdeniz kırma dili (Sabir) vardı. Basitleştirilmiş bir gramer ile Arapça, İspanyolca, Türkçe, İtalyanca, Provençal (Fransızcanın bu bölgede konuşulan bir diyalekti) ve Portekizce sözcüklerden oluşan bu Lingua Franca sayesinde, Arapçanın Kuzey Afrika diyalektleri, Grekçe ve Romans dillerinden denizcilik, savaş donanmasıyla ve balıkçılıkla ilgili birçok sözcük aldı.”

Sömürge dönemi Cezayir'iyle karşılaştırıldığında, Osmanlı dönemi Cezayir'iyle, sömürge dönemi Cezayir'inde yönetim anlayışı, dil, kültür ve eğitim politikaları arasında çok büyük farklar olduğu görülmektedir. Osmanlı yönetimi sırasında farklı etnik, dilsel, dini ve kültürel toplulukların eğitim-öğretim faaliyetlerine müdahale edilmediği farklı toplulukların kendine özgü eğitim öğretim ve dil faaliyetlerini kendilerince yürüttükleri anlaşılmaktadır. Benrabah, 16. yüzyıl Osmanlı dönemi Cezayir'inde şehir merkezlerinin melez yapısını ve bu yapıya dâhil olan toplulukların kendi özgün yapılarını kendilerine özgü eğitim-öğretim ve dilsel pratikleriyle koruyabildiklerini yansıtmak üzere 20. yüzyıl sonunda tamamen ortadan kalkan Yahudi topluluğunu örnek verir¹⁰:

“1578-1581 yılları arasında naipler arasında yaşayan Hristiyan bir köle, Diego de Haedo, naiplikte uygulamada olan dille ilgili pratikleri anlatır. Okullarda Ya-

⁸ Diego de Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, rééd, Editions Bouchène, Saint-Denis, Fransa, 1998, s. 125-126; Mohamed Meouak, “Langues, société et histoire d'Alger au XVIIIe siècle d'après les données de Venture de Paradis (1739 – 1799)”, *Trames de langues. Usage et métissage linguistiques dans l'histoire du Maghreb*, sous la direction de Jocelyne Dakhliä, Maisonneuve et Larose, Paris 2004, s. 304, 313-318 (Benrabah, a.g.e., s. 24'den aktarma)

⁹ Benrabah, a.g.e., s. 23.

¹⁰ Benrabah, a.g.e., ss. 23-24.

hudi çocuklar Yahudi dilinde okuma ve yazma öğrendikleri gibi isterlerse Arapça da öğreniyorlardı. Ayrıca Arap harfleriyle Musevice yazmayı da öğrenebiliyorlardı. 1830'daki Fransız işgalinden önce pek çok Cezayirli Yahudi bazen *yahudi* adı verilen yerli Arap diyalekti konuşular. Pek çok Yahudi iki isim kullandılar: Biri evde kullandıkları Yahudi isim, diğeri de Müslümanlarla ilişkilerinde kullandıkları Arapça isim. Kasaba ve köylerde ise Yahudi topluluklar kendi dillerini tamamen unutup komşularının dillerini konuşmaya başladılar. Okuma yazma bilenleri, dini ve etnik kimliklerinin bir göstergesi olarak, Arapçayı Yahudi alfabesiyle yazdılar. Çok sayıda İbranice ve Aramca gramer ve sözcük unsurlarını içermesi ve Arap alfabesi yerine İbrani-Aram alfabesiyle yazılması, İbrani-Arap teriminin bir etnik diyalekt adı olarak kullanılmasını yerinde kılmaktadır.”

OSMANLI DÖNEMİ CEZAYİR'İNDE SOSYO-KÜLTÜREL DURUM VE GÜNLÜK HAYAT

Cezayir'de 300 yıllık Osmanlı idaresinin yol açtığı etkilerin sosyolojik sonuçları olmuştur. Belguedj, XVI–XIX. yüzyıllar arasındaki Cezayir'deki Türk varlığının bu ülkedeki toplumsal tabakalaşmayı belirlediği görüşünü dile getirdikten sonra, Osmanlı dönemi toplumsal yapılaşmasını şu şekilde gösteriyor¹¹:

“En üstte (yaklaşık 15.000 kişi) idarî ve askerî gücü elinde tutan Türkler, bir basamak altta anneleri yerli, babaları Türk olan "Quruglı"lar, bunların altında kökenleri Arabo–Berber veya Endülüs göçmeni olan ve ticaret ve sanatla uğraşan şehirliler, bunların altında tarım arazilerinde ve yaylalarda tarım ve hayvancılıkla geçinen Arap-Berberiler, bunların altında konar göçer olarak yaşayan ve şehirlerde kaba inşaat işlerinde vasıfsız olarak çalışan "Kabileler" ve "Sahralılar" ayrıca Endülüs göçmeni Yahudiler ve Akdeniz ülkeleri arasında ticaret yapan tüccarlar Cezayir piramidini tamamlıyor.”

Cezayir'de Osmanlı tesirinin, en başta askerlik ve yönetim kurumları alanında olduğunu söyleyebiliriz. *Birer beylerbeyi tarafından idare edilen Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'de fetihlerden sonra, her beylerbeylik[de] yeniçerilerden oluşan belli sayıda muhafız gücü görevlendirildi. Bunlar Garp Ocakları'nın ilk askerî birliklerini teşkil ettiler*¹². Garp Ocakları'ndaki Yeniçeri ve asker ocaklarına Anadolu'nun kıyı bölgelerinden, Rumeli ve adalardan yeni askerler getirilerek bu ocaklarda eğitildiler. Bu birliklerin çekirdeğini adı geçen yerlerden getirilen Türk gençleri oluşturdu. Yeniçeri ocağına alınan askerlerin Türk menşeli olmasına özel önem verildi¹³. Öte yandan, Osmanlı dönemi Cezayir'inde aktif olan başka bir kurum da özellikle 16. yüzyılda Akdeniz gemi ticaretinde, deniz savaşlarında, ticaret gemilerinin ve Güney Avrupa kıyılarının yağmalanmasında aktif rol oynayan *levant* tabir edilen tayfalardan oluşan güçlü donamaları^{14,15}.

¹¹ M. Öcal Oğuz, “Belguedj'in Makalesine Göre Cezayir Konuşma Dilindeki Türkçe Kelimeler ve Tunus'taki Durum”, *Milli Folklor*, 46 (2000), s. 10.

¹² Serhat Kuzucu, “XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, 9/17 (2015), s. 170.

¹³ Kuzucu, *a.g.m.*, s. 172.

¹⁴ Kuzucu, *a.g.m.*, s. 170-171.

¹⁵ Alper Uygur, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, İstanbul 2009, s. 21-23, (Kuzucu, *a.g.m.*, s. 173'ten aktarma)

Osmanlı yönetiminin ikinci büyük etki alanı da başlangıçta sivil, sonraları Yeniçerilerin üstünlük kazanmasıyla askeri görünüm alan yönetim kurumlarıydı. Bölgede *Osmanlı yönetimi tesis edildikten sonra Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ın, yani her eyaletin bir beylerbeyi vardı. Ocakların idaresinde ayrıca paşa divanı, yeniçeri ağasının başkanlığında ağa ve yeniçeri divanı önemli görevler yapardı*¹⁶. Merkezi idarenin zayıflamasıyla, İstanbul'dan gönderilen valilerle idare edilen Osmanlıya bağlı Mağrip vilayetlerinin ve bunlar arasında Cezayir'in yönetimini dayılar (dey)¹⁷ devam ettirdi¹⁸.

Cezayir'de ve muhtemelen diğer Mağrip eyaletlerinde uzun süre yürürlükte kalan dayılık kurumu ve ilgili yönetim organları da bu kurumun bölgede yerleşik bir hal aldığını gösterir. Bu organlar, Kuzu'nun makalesinde ve yararlandığı kaynakta şu şekilde sıralanır¹⁹:

“Dayıların kendilerine, adli, askeri ve siyasi işlerde yardımcı olan beş üyeden oluşan bir *dayı divanı* ("divan-ı guzat") yardımcı olurdu. Mali işlerden sorumlu üyeye *hazineci*; askeri işlere bakan komutana *ordugâh ağası*; denizcilik işlerinden sorumlu olan kişiye *vekil-i harç, beytü'l-malci*; vergi tahsiline memur olan kişiye *hocatü'l-havl* denilmekteydi. *Divan kâtipliğini* dört divan hocası yürütmekteydi. Dini meseleler ise biri Hanefî diğeri Maliki mezhebine mensup iki müftü tarafından yürütülmekteydi.”

Osmanlı'nın Cezayir'le ve diğer Mağrip eyaletleriyle ilişkileri, askeri, idari ve denizcilik faaliyetleri yönünden olduğu kadar ticari yönden de önem arz etmekteydi. Osmanlıyla Garp Ocaklarının arasındaki ticaret, Avrupa ülkelerinin buralardaki ticari etkinliğini sınırladı ve Avrupa ülkeleri, bu bölgelerde en fazla köle ticaretinde etkin olabildiler²⁰.

Cezayir'de Osmanlı dönemi kültürel hayatına ilişkin çeşitli kaynaklarda²¹, musiki ve güzel sanatlar ve el sanatlarıyla ilgili faaliyetlerin Osmanlı etkilerini taşıdığına ilişkin bazı ipuçları vardır. *Osmanlı hâkimiyeti süresince, Cezayir şehrinde minyatür, seramik, çinicilik, ciltçilik, güzel yazı (hat) ve seccade üretimi teşvik edilen sanatlar arasındaydı. Günümüzde de halk arasında ilgi gören hat sanatının Cezayir şehrinde sergilenen hatlar “Mağribi” tarzındadır*²². Mimari alanında da Osmanlı eserlerinin kalıcı izler bıraktığı görülmektedir. *Cezayir şehrinin merkezinde Kasaba (Casbah) adlı bir Türk mahallesinde dini, sivil ve askeri mimari örnekleri Fransız işgali ve sömürgecilik döneminden sonra da yaşamıştır*²³. Osmanlı kasabalarının tipik

¹⁶ Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, *DİA*, Cilt: XIII, s. 383. (Kuzucu, a.g.m., s. 171'den aktarma)

¹⁷ *Dayı*, Osmanlı döneminde 1671-1830 yılları arasında çoğunlukla askeri komutanlar arasından seçilerek göreve getirilen Cezayir Eyaleti, Trablusgarp Eyaleti ve Tunus Eyaleti yöneticilerinin unvanıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Maksudoğlu, “Dayı”, *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 59-60 (Ahmet Gedik, “Türk Kültürünün Cezayir'deki Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2014), s. 14'den aktarma) ve Tal Shuval, “Dayı”, *Encyclopaedia of Islam*, THREE, Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson (eds.). Consulted online on 09 November 2016 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_30079 First published online: 2015.

¹⁸ Konuyla ilgili olarak Kuzucu'nun yararlandığı kaynaklar için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 146 (Kuzucu, a.g.m., s. 171'den aktarma); Kemal Kahraman, “Cezayir (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, Cilt VII, İstanbul 1993, s. 487 (Kuzucu, a.g.m., s. 171'den aktarma); Şeydi Vakkas Toprak, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, 22/1 (2012), s. 233. (Kuzucu, a.g.m., s. 171'den aktarma)

¹⁹ Kahraman, a.g.m., s. 487. (Kuzucu, a.g.m., s. 171'den aktarma)

²⁰ Bkz. Selim Hilmi Özkan, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika”, *Avrasya Etüdüleri*, 1/40 (2012), s. 3-4. (Kuzucu, a.g.m., s. 172'den aktarma)

²¹ Konuyla ilgili diğer bazı kaynakların yanında, bkz. Gedik, a.g.m. ve Houria Yekhef, *Türk Hâkimiyeti Devrinde Cezayir'de Kültürel ve Edebi Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.

²² Gedik, a.g.m., s. 19.

²³ Gedik, a.g.m., s. 18.

mimari özelliklerinin, sokak ve mahallelerin organize oluş şekillerinin, Cezayir'de özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerdeki şehir ve kasabaların yapılanmasında yankı bulduğu çeşitli kaynaklarda tespit edilmiştir. Tipik Osmanlı evleri, dükkânları, camileri ve dar sokaklarıyla Anadolu kasabalarına benzeyen mahallesi, şehir merkezinde bulunan cami, şehir kapısı, taş köprü, saray ve konaklarıyla Osmanlı döneminden kalma eserler günümüzde hala yaşamaktadır²⁴.

Osmanlı Dönemi Cezayir'i giyim kuşam ve yeme-içme kültürü bakımından da birçok yönden Osmanlı tesirlerini gösterir. Bu dönemde halk, sosyal tabakaya ve meslek grubuna göre farklı giyim tarzları benimsemiş, özellikle "bornoz" denilen elbise halk tarafından giyilmiş, erkekler başlarına "İstanbul fesi" dedikleri kırmızı bir fes giymişler, Cezayir şehrinde ise memurlar, Osmanlı zevkini yansıtan ve bu tarzla kendini halktan ayıran Mağrip tarzı giysiler giymişlerdir²⁵. Cezayir halk dilinden derlenen Türkçe sözcüklere bakıldığında çeşitli dokumalar, kumaşlar, şerit ve süslemeler, ayakkabı, terlik ve çizmelerin de yer yer Osmanlı zevkini yansıttığı görülür.

Öte yandan, Osmanlı mutfağının börek, çörek çeşitleri, zerde, sütlaç vb. tatlıları, borani, büryan vb. kebab ve etli yemek çeşitleri, şerbet, boza, kahve vb. içeceklerinin, bunların adlarıyla beraber Cezayir kültürüne girdiği görülmektedir. Kahveyle ilgili malzeme, araç ve gereçler, bu içeceğin sunumuyla ilgili sözcükler de bize, Osmanlı kahve kültürünün, Cezayir şehirlerindeki sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak oyun ve eğlence kültüründe tavlâ, Karagöz oyunları, müzik aletleri ve makamlarının da Osmanlı etkilerini yansıttığı görülür.

CEZAYİR ARAPÇASINA VE DİĞER ARAP LEHÇELERİNE GEÇEN TÜRKÇE SÖZCÜKLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Her ne kadar ilk temasların ne zaman gerçekleştiği kestirilemese de, bilinen tarihlerde yaklaşık M.S. 7. yüzyılın ilk yarısında başlayan Türk-Arap ilişkileri, bir yandan Orta Asya, diğer yandan da Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında, Osmanlı Devletinin sınırlarının Batı Akdeniz'e doğru genişlemesiyle de Kuzey Afrika coğrafyasına gelişerek devam etmiştir. İlk temaslar, Farslar kanalıyla gerçekleşmiş, *Arapça Türkler için sadece bir komşu dil olmaktan daha fazla şeyler ifade etmiştir. Bu dil, Türklerin yeni dinlerinin ve Farslardan öğrendikleri Arap edebî geleneğinin taşıyıcısıydı. Dolayısıyla komşuluğun ötesinde, yöneten ve yönetilen dili ilişkisi, Farsça-Türkçe arasında olduğu kadar, Arapça-Türkçe arasında da mevcuttu*²⁶.

Arap-Türk kültürel ilişkilerin tarihine baktığımızda, ilk ve en yoğun ilişkilerin Memlûk ve Osmanlı dönemlerine rastladığı görülür. *Mısır ve Suriye'de Arapça konuşan halka Türkçe öğretmek için birçok gramer ve sözlük, ayrıca çeşitli eserler yazılmıştır*²⁷. Memlûk döneminde, *Mısır'da Kıpçakça'nın yazı dili olarak benimsenmesine, Altınordu'dan gelen göçmenler ve mül-*

²⁴ Bkz. Gedik, *a.g.m.*, s. 18.

²⁵ Gedik, *a.g.m.*, s. 17.

²⁶ Günay Karaağaç (ed.), *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*. V. Lefke Edebiyat Buluşması (29-30 Nisan 2004), Akçağ Yayınları, Ankara 2004. Karaağaç'ın konuyla ilgili diğer çalışmaları için bkz. Günay Karaağaç, "Türkçe ve Komşuları", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 5 (1989); Günay Karaağaç, "Türkçe'nin Komşularıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28 (1998), ss. 359-406; Günay Karaağaç, "Türkçenin Komşu Dillere Verdiği Giyim Kuşam Kültürüyle İlgili Kelimeler" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1998), ss. 361-387.

²⁷ Bedrettin Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 14-15.

teciler sebep olmuştur. Bunlar, beraberlerinde Altınordu'da yazılan eserleri getirmişlerdir. Bu eserlerin Harezmi Türkçesi tesirinde yazılmış oldukları bilinmektedir²⁸. Türkçeden Arap lehçelerine geçen sözcüklerin önemli bölümü Mısır Memlûk Devleri döneminde geçmiş, özellikle Mısır ve Suriye lehçelerine Türkçe kelimelerin geçişinde, Memlukler dönemi bir temel teşkil etmiştir²⁹.

Cezayir Arapçasında Türkçe Kelimeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkçeden Arapçanın Cezayir'de konuşulan lehçesine geçen sözcükler üzerine yapılan çalışmalar, Cezayirli araştırmacı Mohammed ben Cheneb'in, 1922'de yaptığı "Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen Türkçe ve Türkçe aracılığı ile gelen Farsça kelimeler" adlı kitabı ile başlatılabilir³⁰. Bu çalışma Cheneb'in kendisinin de önsözde belirttiği gibi, Bausier'in 1887 yılında yayımladığı Arapça-Fransızca Pratik Sözlüğe (*Dictionnaire pratique arabe-français*)³¹ dayanır. Ben Cheneb, Bausier'in *Dictionnaire*'nde gösterilmiş olan sözcükler³² ile Cezayir, Konstantin ve Medea şehirlerinden Cheneb'in bizzat kendisinin kaydettiği sözcüklerden oluşmuştur. Cheneb (1922) yılında yaptığı çalışmanın önsözünde, bunlardan çok küçük sayıda sözcüğün aslının yazar tarafından tayin ve tespit edilmiş olduğunu, bazılarının da W. Marçais'in *Observations*'unda³³ incelenmiş olduğunu ifade eder.

Cheneb, çalışmasında Cezayir Arapçasında 634 Türkçe kelime tesbit etmiştir. Bu kelimelerin 72'si askerî, 31'i denizcilik, 39'u besin maddelerine ait kelimeler, 59'u alet ve kap kacak kelimeleri, 55'i giyecek, 65'i sanatlarla alakalı, 313'ü ise çeşitli sahalara ait kelimelerdir. Cheneb, Türkçe özel adları çalışmasına dâhil etmemiştir³⁴. Cheneb'in söylediğine göre, bu sözcüklerden kaydettiği 634 sözcükten 95 tanesi, daha kendi zamanında işaret ettiği nesnelere kullanılmaması sebebiyle ortadan kalkmıştır³⁵.

Arapçanın Cezayir konuşma dilinde Türkçe kelimeler konusu üzerine yapılan çalışmalar arasında, Mohammed Salah Belguedj'in 'Cezayir Konuşma Dilindeki Türkçe Kelimeler' (Le mots turcs dan le parler algérien) makalesiyle Öcal Oğuz'un bununla ilgili bir çalışması sayılabilir³⁶.

Öte yandan Cezayir Arapçasının söz varlığı ve dilbilgisel özellikleri üzerinde yazılan makale ve tezler de Türkçenin etkisine de yer ver bölümler bulunmaktadır³⁷.

²⁸ Abdülkadir İnan, "XIII ve XVI. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Belleten* 1953 (1988), s.63 (Aytaç, a.g.e., s. 16'dan aktarma)

²⁹ Aytaç, a.g.e., s. 16.

³⁰ Muhammad Ben Cheneb, "Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve (Türkçe Aracılığıyla Gelen) Farsça Kelimeler" (Çev. Ahmed Ateş), *TDAY-B*, 1966 (1967), ss. 157-213.

³¹ M. Bausier, *Dictionnaire pratique arabe-français*, Alger (Cezayir) 1887.

³² Ben Cheneb, a.g.m., s. 157.

³³ William Marçais, *Quelques observationssur le Dictionnaire pratique ar.-fr. De Bauusiere*, Alger, 1905.

³⁴ Yusuf Gedikli, "Türkçenin Yabancı Dillerdeki On binlerce Kelimesi", *Ufuk Ötesi*, 79 (2016). http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20040223

³⁵ Ben Cheneb, a.g.m., s. 158.

³⁶ Mohammed Salah Belguedj, "Le mots turcs dan le parler algérien", *Turcica*, 3 (1971), ss. 133-142; M. Öcal Oğuz, "Belguedj'in Makalesine Göre Cezayir Konuşma Dilindeki Türkçe Kelimeler ve Tunus'taki Durum", *Milli Folklor*, 46 (2000), ss. 10-21.

³⁷ Nouredine Guella, "Emprunts Lexicaux dans des Dialectes Arabes Algériens", *Synergies Monde arabe*, 8 (2011), ss. 81-88; Nouredine Guella, *A Linguistic Investigation of the Arabic Dialect of Nédroma (Algeria)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester, England 1983.

Diğer Arap Lehçelerinde Türkçe Kelimeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Her ikisi de geniş coğrafyaya yayılmış bulunan Türkçe ve Arapça ilişkileri, din, sanat, bilim ve kültür, yöneten-yönetilen ilişkisi gibi oldukça etkili temellere dayanmaktadır. Türkçe ile Arapçanın ilişkilerini ele alan monografik bir kitap bulunmamakla birlikte, çeşitli araştırmacıların bu konuda epeyce makalesi³⁸ ve bu alanda, gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışında hazırlanmış yüksek lisans/doktora tezleri³⁹ ve sözlükler vardır⁴⁰.

Genel olarak Arapçada Türkçenin etkileri üzerine yapılan çalışma olarak, “Gordlevski’nin,1961’de yayımlanan “Türk Dilinin Arapça Üzerine Tesiri Meselesi Hakkında”⁴¹ adıyla Türkçeye çevirebileceğimiz makalesinden başka hiçbir çalışma yapılmamıştır. “Ahmed Ateş’in⁴² konuyla ilgili çalışmaları ise, kendisinin de ifade ettiği gibi V. A. Gordlevski’nin makalesi ile J. B. Belot’un ve H. Wehr’in sözlüklerinden derlenmiş kelime listeleridir⁴³. Ahmet Ateş’in, Cheneb’den bağımsız olarak yaptığı 1965 ve 1966 yıllarında yayımlanan makalelerinden ilkinde 11. yüzyıldan günümüze; ikincisinde ise 10. yüzyıl öncesinde Türkçeden Arapçaya geçen sözcükler kaydedilmiştir⁴⁴.

Son zamanlarda bu mevzuda çalışan Bedrettin Aytaç, “Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler” başlıklı çalışmasında⁴⁵ Arapçaya şimdilik 941 kelimenin geçtiğini ortaya koymuştur. Aytaç’ın çalışması, çeşitli kaynaklardan yapılan bir derleme ve bunların bilimsel değerlendirilişi niteliğindedir⁴⁶. Çalışmada, Arapçaya geçen kelimelerin 179’unun meslek ismi,75’inin yiyecek içecek ismi, 97’sinin çeşitli sıfatlar, 45’inin askerlikle ilgili kelimeler, 24’ünün özel isim, lakap ve unvan, 40’inin mekân ismi, 89’unun araç gereç ismi, 15’inin fiil, 52’sinin giyim kuşam ve dokumacılıkla ilgili isimler, 8’inin akrabalıkla, 6’sının madenlerle, 7’sinin hayvanlarla ilgili olduğu görülmektedir. (Toplamı 657’dir). Geri kalan 284’ü sair isimlerdir. Bunların içinde *çavuş* (*çaviş* veya *şaviş* şeklinde), *topçu* gibi çok kullanılan kelimelerle beraber, *çapçak* (kulplu ve madeni bir kap, eski Türkçede çamçak) ile *sagu* (ağıt), *sagucu* (ağıtçı) gibi günümüz lisanında kullanılmayan eski Türkçe kelimeler bile vardır⁴⁷.

Son olarak, genel anlamda Arapçada Türkçe alıntılar üzerine yapılmış çalışmalara, Ahmed Fuad Mütevellî’nin Arapçanın lehçelerinde ve yazı dilinde Türkçe alıntılar üzerine *el-Elfazü't-*

³⁸ Karaağaç, *a.g.e.*

³⁹ Ghazi Abdallah, Türkçe'nin Ürdün ve Suriye Lehçeleri'ne Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Yön. Prof. Dr. İnci Koçak), Ankara 1990; Aljanbaeva, Ulbala Turapbaykızı Arab Tilindegi Türkizmdler, Doktora Tezi, El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almaty 1999.

⁴⁰ B. S. Bokuleva, *Arab, Parsı jâne Hindi Tilindegi TürkizmdlerSözdiği*, El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almaty 2015, 148 s.

⁴¹ V. A. Gordlevskii, “K Voprosı o Viliyanii Turetskogo Yazıkı na Arabskiy (Leksiçeskiy Material)”, *İzbrannie Soçineniya II (Yazık i Literatura)*, İzdatel'stvo Vostoçnyı Literaturı, Moskova 1961, ss. 138-154.

⁴² Bkz. Ahmet Ateş, “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme II (XI. Yüzyıldan Bugüne Kadar)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1-2 (1965), ss. 5-25; Ahmet Ateş, “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler (X. Yüzyıla kadar)”, *Reşit Rahmeti Arat İçin* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 19), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, ss. 26-31.

⁴³ Karaağaç, *a.g.e.*

⁴⁴ Ateş, “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler (X. Yüzyıla kadar)” ve Ateş, “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme II (XI. Yüzyıldan Bugüne Kadar)”. Her ne kadar yayına ulaşamadıysak da, konuyla ilgili yapılmış ilk çalışmalar arasında şu çalışmanın da hatırlatılması gerektiği kanısındayız: Hazım Naim, *Arap Dilinde Türkçe*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

⁴⁵ Aytaç, *a.g.e.*

⁴⁶ Aytaç *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁷ Gedikli, *a.g.m.*

*Türkiyye Fi 'l-Lehecâti'l 'Arabiyye ve Fi Lugat'il-Kitâbe*⁴⁸ başlıklı kitabı ile konuşma dili üzerine “Arap Halk Dilinde Türkçe Kelimeler”⁴⁹ makalesi; Procházka'nın makaleleri⁵⁰; Tuncer Gülensoy'un “Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar”⁵¹ başlıklı makalesi eklenebilir. Şamil Fahri Yahya'nın “Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar” başlıklı tezi⁵² ve B. Lewis'in, “The Ottoman Legacy to Contemporary Political Arabic”⁵³ başlıklı makalesi de bunlar arasındadır.

Suriye yerel Arapçası üzerine yapılan çalışmalar arasında, E. Saussey'in 1929'da yayımlanan “Les Mots Turcs dans le Dialecte Arabe De Damas”⁵⁴ başlıklı makalesinde, Suriye'de kullanılan Osmanlıca kelimeler ele alınmıştır. Saussey, bu çalışmasında; Osmanlıcadan alınarak Suriye yerel Arapçasında kullanılan yaklaşık 60 sözcük kaydetmiştir. Suriye Arapçası üzerine Tibor Halasi Kun'un 1969, 1973 ve 1982 yıllarında yayımladığı iki ayrıntılı makalesi de burada zikredilmelidir⁵⁵. Daha yeni çalışmalar arasında Abdallah, Ghazi'nin (1990) “Türkçe'nin Ürdün ve Suriye Lehçelerine Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezi sayılabilir⁵⁶.

Irak Arapçası üzerine yapılan çalışmalar arasında, Hüseyin Ali Mahfuz, *Bağdad Arapçasındaki 500 Türkçe kelimenin listesini yayımlamıştır*⁵⁷. Konuyla ilgili, ulaşabildiğimiz bir başka çalışma da Hidayet Kemal Bayatlı'nın yakın zamanlarda yayımlamış olduğu “Irak Arapçasında Türkçe Sözcük ve Terimler”⁵⁸ olmuştur.

Libya Arapçası üzerine, Erkan Türkmen, “Arapçanın Libya Lehçesindeki Türkçe Kelimeler” başlıklı makalesinde⁵⁹, Bingazi üniversitesinde iki sene boyunca öğretim üyeliği yaptığı sırada, Bingazi ve çevresindeki köylerde yaşayan Libya halkından ve orada konuyla ilgili yapılan yayınlardan derlediği sözcükleri yayımlamıştır. Çalışmasında, 50 Türkçe⁶⁰, Türkçe yoluyla

⁴⁸ Mütevellî, Ahmed Fuad *el-Elfâzû't-Türkiyye Fi 'l-Lehecâti'l 'Arabiyye ve Fi Lugat'il-Kitâbe*, Dar üz-Zehrâ Li'n-Neşr, Kahire 1991.

⁴⁹ Mütevellî, Ahmet Fuat, “Arap Halk Dilinde Türkçe Kelimeler”, *Türk Halk Edebiyatında ve Folklorunda Yeni Görüşler II*, Konya Kültür ve Turizm Derneği Yayınları, Konya 1985.

⁵⁰ Procházka Stephan, “The Turkish Contribution to Arabic Lexicon”, Èva Ágnes Csató, Bo Isaksson, Carina Jahani (eds.) *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, Routledge Curzon, Londra ve New York 2005, ss. 191-202.

Procházka Stephan, “Les mots turcs dans l'arabe marocain”, Alexandrine Barontini, Christophe Pereira, vd. (ed.) *Dynamiques langagières en Arabophonies: variations, contacts, migrations et créations artistiques: hommage offert à Dominique Caubet par ses élèves et collègues*, Univ. de Zaragoza, Area de Estudios Árabes e Islámicos, Zaragoza 2012, ss. 201-221.

⁵¹ Tuncer Gülensoy, “Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21 (1975), ss. 127-157.

⁵² Şamil Fahri Yahya, *Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü., İstanbul 1984, 391 s.

⁵³ B. Lewis, “The Ottoman Legacy to Contemporary Political Arabic”, L. C. Brown (ed.) *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on The Balkans and The Middle East*, Columbia University Press, New York 1996, ss. 203-213.

⁵⁴ E. Saussey, “Les Mots Turcs dans le Dialecte Arabe De Damas” *Mêlanges De l'Institut Français De Damas. Section Des Arabisants*, 1 (1929), ss. 75-129.

⁵⁵ Tibor Halasi-Kun, “The Ottoman Elements in The Syrian Dialects”. *Archivum Ottomanicum* 1 (1969), ss. 14-91; 5 (1973), ss. 17-95; 7 (1982), ss. 117-267.

⁵⁶ Abdallah, a.g.e.

⁵⁷ Hüseyin 'Alî Mahfûz, “el-Elfâzû't-Türkiyye fi'l-Lehceti'l-'Irâkiyye”, *et-Turâsu 'ş-Şa'bi VI* (1964), Bağdat, ss. 1-24 (ayrı basım) (Ateş “Arapça yazı dilinde Türkçe kelimeler (10. yüzyıla kadar)”, s. 26'dan aktarma).

⁵⁸ Hidayet Kemal Bayatlı, “Irak Arapçasında Türkçe Sözcük ve Terimler”, *Dil Dergisi* 14 (1993), ss. 60-66.

⁵⁹ Erkan Türkmen, “Arapçanın Libya Lehçesindeki Türkçe Kelimeler”, *Erdem*, 10 (10) (2015), s. 211.

⁶⁰ örn. *abla* “bayan öğretmen”, *ağa* “bir müessesenin başı, soylu kişi”, *ardakaş* “arkadaş”, *alayat* “askeri birlikler”, *uçak* “kahve yapmaya yarayan küçük ocak”, *onbaşı*, *boya*, *başa* “yüksek sivil veya askeri memur”, *baş şavuş* “başçavuş”, *bişvaş* “yavaş”, *birdak* “bardak”, *bargal* “bulgur”, *basturma* “pastırma”, *bogca* “bohça” (çoğ. *bukaç*), vb.

Arapçaya geçtiğini ifade ettiği 28 Farsça⁶¹ ve Arapça kökenli olduğu halde anlam bakımından Osmanlıca olarak belirlediği 14 sözcük⁶² olmak üzere toplam 92 sözcük kaydetmiştir. Libya Lehçesi üzerine yapılan çalışmalar arasında Abdulkerim Abuşvereb'in "el-Kelimât ül-'Osmaniyye fi'l Lehçetil'- Libiyye"⁶³ ve Avcı'nın "Libya Yerel Arapçasında Kullanılan Türkçe Kelimeler"⁶⁴ başlıklı çalışmaları sayılabilir.

Tunus Arapçasına geçen Türkçe sözcüklerle ilgili olarak Bechraoui'nin konuyla ilgili makaleleri⁶⁵ ile Özdemir'in "Tunus ve Civarında Yaşayan Türkçemiz"⁶⁶ başlıklı çalışması örnek verilebilir.

Arapçanın Mısır lehçesine Türkçeden geçen sözcükler üzerine yoğunlaşan Abdel Monsef Magdi Bakr'in "Arapçada Türkçe Sözvarlığının Etkileri"⁶⁷ başlıklı çalışmasıyla Prokosch'un 1983 yılında yayımladığı "Mısır Arapçasında Osmanlıca Alıntı Sözcükler" (Osmanisches Wortgut im Agyptisch-Arabischen)⁶⁸ başlıklı çalışması sayılabilir.

Arapçanın Yemen lehçesine Türkçeden geçen sözcükler ise, İsmail bin 'Ali el-Ekü'nün 1985 yılına ait "Yemen Dilinde Türkçeden Ödünç Alınmış Kelimeler"⁶⁹ olarak çevrilebilecek çalışmasında ele alınmıştır.

Ürdün Arapçasında Türkçe sözcüklere örnek teşkil edecek bir çalışma da Erich Prokosch'un 1989'da yayımlanan "Amman'ın Arap Lehçesindeki Osmanlıca Sözcükler" (Zur Osmanischen Wortgut im Arabischen Dialekt von Amman) başlıklı çalışması sayılabilir.

Sudan Arapçasına Türkçeden geçen sözcüklerle ilgili olarak, Erich Prokosch adında bir Alman araştırmacı, "Osmanisches Wortgut in Sudan-Arabischen" [Sudan Arapçasında Osmanlı Kelimeleri]⁷⁰ başlıklı çalışmasında, 259 Türkçe kelime tespit etmiştir. Bunların içinde *ağa, balta, baklava, basma, bastırma, başıbozuk, binbaşı, birinci, bohça, boru, bölük, burma, burgu, damga, demir, doğru, dolap, dondurma, cebehana, çizme, gümrük, hekimbaşı, kanca, karakol, kavun, kavurma, kazan, kılavuz, kışlak, orta, sancak, şiş, tabur, temelli, topçu, yüzbaşı* gibi kelimelerle *-cı* eki de vardır.

⁶¹ *bara* "maden ya da kağıt akçe", *bervaz* "pencere kenarı, resim çerçevesi", *deste, hurda, huşaf, zambarak, cancır* "zincir", *serdar* "başkomutan", *sarsari, siyvari, şarşaf, şişma* "çeşme", *şuval* "çuval", *şorba* veya *şırba* "sulu aş", *tancara* "tencere", *afaram* "çok yaşa, var ol", *fuşek* "kurşun", *kufta* "köfte", *kilim* "kalın kıl ya da yün dokuma", *kuhna* "eski", *maşa, nazik, nama* "mektup", *nişan* "işaret, madalya", *handaze* "ölçü", *yahni* "et suyu biçiminde Türk yemeği".

⁶² *aczahana, ihtiyar, usta, budala, baş tamirci, baş katib, tezdandizdan* "cüzdan", *debsiz* "edebi bilmeyen", *zabun* "Libya'nın geleneksel üniforması", *seccade, arabacı, kayım makam* "kaymakam", *kirmazi, mukanber* "kambur".

⁶³ Abdulkerim Abuşvereb, "el-Kelimât ül-'Osmaniyye fi'l Lehçetil'- Libiyye", *Studies on Turkish-Arab Relations Annual*, 1 (1986), ss. 6-12.

⁶⁴ Necati Avcı, "Libya Yerel Arapçasında Kullanılan Türkçe Kelimeler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1996), ss. 147-157.

⁶⁵ Mohammed-Fadhel Bechraoui, "Türk Dilinin Tunus'taki Tarihi: Örnekler ve Evreler", *Milli Folklor Dergisi*, 53 (Bahar 2002), ss. 126-160; Muhammed Fazıl Beşrevi, "Les mots turcs dans le parler Arab-Tunisien", *ISLV Bildiri metinleri* (3-4 Nisan 1998) ve Muhammed Fazıl Beşrevi, "La langue turque en Tunisie dans le passé et dans le présent" (Geçmişte ve Günümüzde Tunus'ta Türkçe Kelimeler), Yayınlanmamış çalışma.

⁶⁶ H. Özdemir, "Tunus ve Civarında Yaşayan Türkçemiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 64 (1990), ss. 153-168.

⁶⁷ Abdel monsef Magdi Bakr, "Arapçada Türkçe Sözvarlığının Etkileri", *Şarkiyat Mecmuası* 14 (2009), ss. 27-37.

⁶⁸ Erich Prokosch, *Osmanisches Wortgut im Agyptisch-Arabischen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.

⁶⁹ İsmail bin 'Ali el-Ekü, "Kelimat Türkiyye Mus-tacmele fi'l Yemen", *el-Eklil* (1985), s. 49-58.

⁷⁰ Erich Prokosch, *Osmanisches Wortgut in Sudan-Arabischen* [Sudan Arapçasında Osmanlı Kelimeleri], Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983, 75 s.

Bu yoğun ilişkilere rağmen, gerek Türkçedeki Arapça unsurlar, gerekse Arapçadaki Türkçe unsurlar konularında yapılmış monografik çalışmalar olsa da, bu çalışmalar, her iki konunun da geniş ve hacimli olmasından ötürü, yapılacak yeni çalışmalarla tamamlanmaya muhtaçtırlar⁷¹.

CEZAYİR'DEKİ KONUŞMA DİLİ ARAPÇASINA GİREN TÜRKÇE KELİMELER

Aşağıda Osmanlıcadan Cezayir Arapçasına, yani halkın konuşma diline geçen sözcükler, Mohammed ben Cheneb'in 1922'de yaptığı "Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen Türkçe ve Türkçe aracılığı ile gelen Farsça kelimeler" adlı kitabında yaptığı derlemenin Ahmed Ateş tarafından yapılan Türkçe tercümesi esas alınmış, başka kaynaklardan yapılan eklemeler dipnotlarda belirtilmiştir. Sözcükler, askeri-idari, mali-iktisadi, eğitim-öğretim, ev hayatı ve sosyal hayat, mimari ve sanatla ilgili sözcükler, günlük konuşma diline özgü deyim ve deyişler, bazı doğa görünüşleriyle bitki ve hayvan isimleri ve diğer sözcükler olarak çeşitli kategorilere ayrılarak sunulmuştur. Burada, Arap harfli yazımlar dâhil edilmemiş, ayrıca makalenin çevirisinde, Ateş'in, sözcüklerin Türkçe karşılıklarını yazarken kullandığı imlâya müdahale edilmemiş, yazımlar aynen korunmuştur. Bu sözcüklerden birçoğu aslen Türkçe, bir kısmı Türkçe aracılığıyla geçtiği düşünülen Farsça, İtalyanca, İspanyolca ve hatta Yunanca sözcüklerdir.

a. Askeriye ve İdareyle İlgili Sözcükler

Askeri Sözcükler: Spencer, Osmanlı Türklerinin askeri alandaki etkilerinden dolayı Türkçe askeri kavramların Cezayir'de oldukça yaygın olarak kullanıldığını belirtir ve 72 kadar askeri terimi de içeren toplam 634 Türkçe kelimenin Cezayir halk dilinde kullanıldığını söyler⁷². Bunlar, teşkilat ve rütbelerle ilgilidir: *aga* "ağa, askeri valilik", *ağalık* "bir ağanın hükümeti", *bālā* "pala, geniş ve eğri ağızlı kılıç", *balāci* "baltacı", *başibuzuk* "başı bozuk", *bulūk* "bölük", *şāvîş* "çavuş", *ilçî* "elçi", *buyûrildi* "buyruldu" vd, *balaska*, *balaska*, *balaska* "Fişek palaskası, fişeklik", *bènyār* "Kama, ucu sivri kama" (Türkçe *penyal*, İtalyanca *pugnale*), *bülükbāş*, *bülekbāş* "Asayışı korumak ile görevli asker bölüğü başı", *būmbācî* "Bombacı", *bîrekdār*, *bayakdār* "Bayraktar", *hencār* "Kama, hançer", *sāncāk* "Sancak, bayrak", *sāncakdār* "sancak, bayrak taşıyan, bayraktar", *şîşāna*, *şîşhāna* "Karabin, bir çeşit tüfenk" (Türkçe *şeshane*, *şişhane* "ağız geniş bir çeşit karabine", Farsça *şeshāne* "altı köşeli"den), *şāçma*, *şāşma* "Av tüfeği saçması", *şbayhî* "Sipahi", *tābāl*, *tābān* "Tüfek dipçığının tabanı; dipçik, ayağın tabanı", *tābya* "Kerpiç, top bataryası yeri; köy evi avlusu; tabya" (Türkçe *tabya*, İspanyolca *tapia* "divar, samanlı kaba siva; kerpiç, kerpiçle yapılmış duvar"), *tabbāna* "Top bataryası" (Türkçe *tophane*), *tobcî*, *töbcî*, *többcî* "Topçu", *tabanca* "Tabanca" (Tunus), *fşāk* "Fişek, ateşli silah fişegi", *ķārāgöl* "Karakol, nöbetçi, muhafız, karakol kumandanı", *ķārā ķarkcî* "Kışlalarda büyütülen asker çocuğu" Türkçe *kara kullukçı* "aşçı yamağı, yeniçeri birliğinde onbaşı", *ķārāvalî* "Atlı rehber, bir çeşit hafif süvari" (Türkçe *karavul* "karakol, öncü, ileri birlik, ileri karakol", *ķbūr* "Tabanca kılıfı" (Türkçe *kubur* "aynı anlam"), *ķerşūn* "Tüfenk kurşunu", *ķaşla* "Kışla", *ķlaş* "Pala, ağız eğri ve geniş kılıç", *ķanbora* "Bomba, kurşun, gülle" (Türkçe *kumbara* "bomba"), *ķondāk*, *ķündāk* "Tüfenk kundağı", *kundāri* "Bayrak direği, bayrağın sapı" (Türkçe gönder "ucuna bir bayrak, bir çengel takılan, uzun sopa, değnek; harbe, gönder"), *lağm*, *lègm* "Lağam,

⁷¹ Karaağaç, a.g.e.

⁷² Spencer William, *Algier in the Age of the Corsairs*, University of Oklahoma Press, Norman 1976, s. 102-103 (Gedik 2014:

toprak altı kanalı; patlatmak için açılan delik; mutfağın fırını” , *manga* “Manga, askeri birlik; işçi bölümü (özellikle hasatçılar), *matârez* (kullanılmayan bir tekilin çoğulu) “toprak ve kazık tabya, siper, toprak tabya, metris” (Türkçe *meteriz* “ordu yerini çeviren çukur, hendek”, Arapça *mitras, mitrasa*), *nîşân* “Nişan, alamet, hedef, madalya” (Türkçe, Farsça nişan “aynı anlam”), *yatâgân, yatâgân* “Yatağan”, *yègnèş, yègnîş* “gizli kusur, bozukluk, kötülük”

Yönetimle ilgili sözcükler: *bèy, bay* “zengin”, *bèylèk* “Bir beyin yönetimi, hükümeti; devlet; halka ait olan, herkese ait olan; yok pahasına, çok ucuza verilen nesne”, *bît el-mâlcî* “Vergi, tapu müdürü”, *pâşâlik* “paşalık, bir paşanın yönetimi, yönettiği yerler”, *hākān* “Hakan, imparator”, *hān* “Han, imparator”, *dèy* “Cezayir vali veya hükümdarı” (Türkçe *dayı* “dayı, daha çok gemi kaptanlarına verilen unvan”), *toğrā* “Hükümdarın adını ihtiva eden tuğra”, *ferman* “Buyruk, buyrultu, emir, ferman”, *kabicî* “Sultanın Cezayir beyine gönderdiği elçi; polis memuru”, *kāhya, kehya* “Müdür yardımcısı; başkan yardımcısı”, *ucāk* “Ocak, ev ocağı, şömine, kahve ocağı, demirci v.b. ocağı; yeniçeri ocağı (birlik, alay, takım, tabur); Cezayir bağlı devletinin hükümeti”

b. Mali ve İktisadi Hayatla İlgili Sözcükler

Maliye ve ticaretle ilgili sözcükler: *bāla* “Ticaret eşyası dengi, balya”, *hèznācî* “Hazineci”, *hèznādār* “Hazinedar, hazineci”, *dènūş* “Eski. Cezayir beylerinin bizzat ve şahsen Cezayir şehrine getirdikleri vergi” (Türkçe dönüş beyin Cezayir şehrine dönüşü), *sāyma* “Eskiden Türk milis askerlerine hizmetlerini tamamlayıncaya kadar değişmeyen bir meblağ ile maaşlarını arttırmak sureti ile verilen mükâfat, ikramiye” (Türkçe *sayma* “50 akçe'nin yani *para*'nın üçde biri değerinde bir para”), *ryāl būcū* “Real boudjou, aşağı yukarı1,6 Frank eden eski Cezayir parası (Krş. Türkçe *buçuk* “yarım, buçuk”), *merkēb bazergān* “Tüccar gemisi”, *bazirgān* “tüccar, bezirgân”, *sārmîya* “Önceden verilen para, bir ortaklıkta katılan para” (Türkçe, Farsça *sermaye*), *şāycî* “Eskiden vergileri toplamak için koyunları saymakla görevli memur”, *gerş* “Kuruş, Türk kuruşu”, *gmarcî, gmārēgcî, gomrāgcî* “Gümrükçü, çarşılarda vergiler toplayan görevli”, *mārda* “Para farkı, sarrafıye, faiz” (Türkçe *marda* “satıcının alıcıdan eşyanın değerinden fazla olarak istediği şey, satıcının pazarlıktan sonra istediği meblağ”)

Zanaat ve esnaflıkla ilgili terimler: *beçki, beçākā* (*beşki* şeklinde de telaffuz olunur) “Kunduracı bıçağı”, *blāgcî* “Genel olarak, bütün ayağı kaplayan sarı meşinden bir pantufla olan *belga* yapan”, *blèy* “Özellikle Girit'ten ithal edilen bileği taşı”, *būgārî* “Rus meşini” (Krş. Türkçe *bulgari* “Rusya, Bulgaristan meşini”), *bîz* “Yassı biz”, *tābār* “yerli ayakkabıcı ve sarraf satır, keski” (Krş. Türkçe, Farsça *teber* “balta, satır, ay gibi eğri keski”, *tāzgeḥ* “Terzi, ayakkabıcı tezgâhı, zenaatkâr tezgâhı”, *tāl* “demir tel, kaba iplik; genel olarak ipekten iki uçlu küçük şerit, kordon”, *tebsî* “Tepsi, tabak”, *tezdām* “Yerli yapısı cüzdan, para cüzdanı”, *tesbîḥ* “Tesbih”, *tekna* “gardel, tekne, ağaçtan yapılmış kova”, *tenek* “Teneke”, *çèrbi* “Çelik kalem, çapla kalemi (oymacılık için kalem) (Krş. Türkçe *çırpı* “duvarcı, yapıcı ipi, çırpı”), *hlāt* “Kılıç, omuz kayışı, tabanca kemeri” (Türkçe *halat* “ip, halat”), *ḥorda* “Eski eşya, demir eskileri, hurda”, *damîr* “Yerli ayakkabıcıların meşin yassılmak ve düzeltmek için kullandıkları demir veya bakırdan alet, muşta”, *şākîş* “Tornavida” (Türkçe *çekiç, çekic* “demir kısmının bir tarafı eğri ve yarık olup, kerpeten işini gören çekiç”), *ḳalam, ḳalām* “Yerli ayakkabıcıların kullandıkları bir çeşit

11-12'den aktarma)

biz” (Türkçe *kalem* “hakkâk kalemi”), *ķiř* “ustura bileyecek kayış, kayış, kayış kemer”, *kūsāla* “Çarık yapılan çok kalın öküz derisi köselesi” (Türkçe *kösele*, Farsça *gūsāle* “dana”), *gāz* “Maden levhalarını kesmek için makas” (Türkçe, Farsça *kāz*), *gergef* “Gergef”, *moşta* “Ayakkabıcı veya sarraç muştası”

Meslek adları: *bābūci* “pabuççu, pabuç yapan”, *bař carrāh* “bař cerrah”, *bāřkūlcī* “gece bekçisi”, *bāřāgā* “Bař aęa, emri altında birçok aęa bulunan Arap reisi”, *bāř tārzi* “Bař terzi” *bař torcmān*, “bař tercüman”, *bāřcarrāh* “Bař cerrah, bař operatör”, *bāř hāznāci* “Bař hazine- dar”, *bāřřāvūř* “Bař çavuş”, *bāř tōbcī* “Topçu başı”, *bāřkātib* “Bař kātib”, *blēyci* Bileyen, bile- yici”, *būçākci* “Bıçakçı” (daha çok özel ad olarak muhafaza edilmiştir), *çākmaķci*, *çākmeķci* “Tüfenk ve tabanca çakmağı yapan silahçı; arada sırada: kilitci”, *çrāk* “Çırak, yardımcı, arkadaş, mağaza memuru”, *hlātci*, *hlāçci*, *hlātci* “Meřin deri üzerine nakış işleyen”, *halvāci* Tatlıcı, ře- kerleme, şeker vb. yapan veya satan”, *hammāmcī* “Hamamcı, hamam sahibi”, *hordāci* “Eski eřya, kap-kacak satan”, *řārbātci* “şerbet yapan veya satan”, *sāatci* “Saatci”, *řāvēř* “Çavuş, kapı- cı”, *řāyākci* “şayak yapan”, *řābūncī* “Sabun yapan veya satan”, *tronbāci* “Tulumbacı”, ‘*anbarci* “Anbar, depo, gümrük muhafızı”, *kālfa* “Kalfa, usta yardımcısı”, *ķeddāř* “Erkek hizmetçi, gar- son, bütün hizmetleri yapan hizmetçi”, *ķatrāncī* “Katran yapan veya satan”, *ķondāķci* “Tüfeęin tahta kısımlarını yapan”, *kbābcī* “Hancı, kebaşçı, lokantacı”, *kāhya*, *kehya* “Müdür yardımcısı, başkan yardımcısı”, *karrākcī* “Kürek mahkumu, forsa”, *kommāncī* “Kumanyacı, vekilharç; bir dairenin erzak v.b.’sını veren müteahhit, erzakı köylere nakl etmekle görevli kimse”, *gūmnāci* “Halat, urgan yapan” (Türkçe *gumneci*), *lēblābcī*, *lāblābici* “Leblebi yapan veya satan”, *lūkāndāci* “Hancı, aşçı”, *mesterdāř*, *meserdāř* (çoğul *mesterdāřlar*) “Dülger, doğramacı ustası, limanlarda yapı işçisi”, *mūçcu* “Hamam tellağı” (Türkçe *muço*, *miço*, Yeni Yunanca “gemi mu- çosu”; İspanyolca *muchocco* (muçaço) “küçük çocuk”, *mozo* “bir geminin muçosu, garson, hiz- metçi”, İtalyanca *moccio* “acemi delikanlı”, *mozzo* “gemi muçosu”), *mūmcī* “Mum (yakılan) ve balmumu yapan”, *ođābāři* “Oda başı”

Gemicilik terimler: *bēndīra* “Bandıra, geminin kıç direğine çekilen bayrak, bayrak, san- cak” (Krř. Türkçe *bandēra* ve *bandiyēra*; İtalyanca *bandiēra*, İspanyolca *bandera*), *bēntāl* “Des- tek, payanda, kızak desteği (yapılmakta olan gemiyi vb. tutan ahşaptan kızak) (Krř. Türkçe *pon- tal*, İtalyanca *pontuale*, İspanyolca *puntal*), *bevvēc* “Yelken açıp yürümek, gemiyi çevirmek, bocalamak, rüzgār önünden kaçmak, (gemi) burnunu bir yana çevirmek” (Krř. Türkçe *poca* “geminin saę tarafı sancak, iskele”), *dūlāma* “donanma”, *dmēn* “Dümen, dümen sırığı”, *řkālā* “Bir geminin indirme veya bindirme köprüsü görevini yapan merdiven ve iskele”, *řakālcī* “İske- leci, gemi boşaltıcısı”, *řābūrā* “(Gemilerde) safra, sabure” (Türkçe *sabura*, Yunanca *savoura*, Latince *saburra*, İtalyanca *zavorra*), *tāř gāmi* “Mavna, köprülü büyük mavna”, *şarsana* “Tersa- ne, deniz iř yeri” (Farsça *tershāne*) (*tors* “zırh”, hane “ev”), ‘*anbar* “Gemi köprüsü, gemi alt anbarı, gemi kumanya anbarı”, fors “Kaptan forsu, bayrağı”, *fnār* “Fener, fanus, sahil feneri”, *ķāyēk* “Kayık, sandal”, *ķabaķ* “Zırhlı gemi” (Türkçe *kapak* “güverteli gemi”), *keçç* “Gemi kıçı”, *karrāka* “Limanları temizlemeğe mahsus makine; kürek cezası, forsa”, *ķvirřa* “Güverte, gemi güvertesi” (Türkçe *gügerite*, güverte, İtalyanca *coverta*, İspanyolca *cubierta*, Yeni Yunanca *hou- verta*), *gūmla*, *gūmna* “Halat, palamar, urgan” (Türkçe *gūmena*, İtalyanca *gomena* “aynı an- lam”), *lāta*, *lāřta* “Lata, şerit (Türkçe *lata*, İtalyanca *latta*, İspanyolca *lata*), *māyina* “Yelkenleri

indirme emri; bir işin kesilmesi” (Türkçe *mayna*, İtalyanca *ammaina* “sancağı getiriniz, teslim olunuz!”)

Terzilik terimleri, dokuma ve kumaş isimleri: *atlas* “atlas, ipek, saten, hareli kumaş”, *ālāca* “Türlü renkleri olan yollu bir çeşit basma, alaca”, *basma* “basma”, *atlas* “atlas, ipek, saten hareli kumaş”, *bāz* “bez, tok bez; çoğu zaman gri renkli ipekliden bez”, *benbāzār* “İpekli İzmir gaz bezi” (Krş. Türkçe *pembezar* “pamuk ve ipekten bir çeşit ince bez, gaz bezi”), *berşem* “Bir bornozu, bir eğer, çul veya yamçısını şeritle süslemek” (Krş. Türkçe *ibrişim* “bükülmiş ipek”), *brencek* “Tül, gazbezi, ipek gazbezi, krep” (Krş. Türkçe *bürüncek* “ipek gaz bezi”), *kaýtān*, *kitān* “Çoğu zaman giysilerin kenarlarına çekilmek için kullanılan pamuk ve ipekten ip veya şerit”, *knār* “Kumaş kenarı”, *gaşta* “Arada sırada sarık, arada sırada da kuşak yapmak için doğrudan ithal olunan ipek veya pamuk kumaş topu” (Türkçe *kuştı* “rahibin ve puta tapan kişilerin kemeri”, Farsça *kuştı* “genel olarak kemer, kuşak”), *lampāşa* “Bir yama yapmak için kullanılan kumaş parçası” (Türkçe *lampasa* “uzun ve geniş kenarlı kadın elbisesinin eteği; geniş, biçimsiz, mühmel”)

c. Eğitim-Öğretim Hayatı ve Dini Hayatla İlgili Sözcükler

İlmi hayatı destekleyen kurumlardan olarak Osmanlı yönetimi, bu topraklarda vakıf sisteminin yaygınlaştırılması gayreti içinde olmuştur⁷³. Türk uleması Hanefi mezhebini anlatmak için Kuzey Afrika’ya gitmiş, özellikle Bektaşî ve Mevlevî tarikatı dervişleri Cezayir’i mesken tutmuşlardır⁷⁴.

Eğitim-öğretimle ilgili sözcükler: *tāftār* “defter”, *hoca*, *hūca* “Hoca, kâtip, yazıcı”, *dābāşîr*, *dabaşîr* “Tebeşîr”, *dādda* “Özellikle Habeş çocuk dadısı; zenci kadın”

Dini hayatla ilgili sözcükler: *hāhām*, *hehām* “Haham, büyük haham, Yahudi rahibi”, *dervîş* “Derviş, sade kimse”, *ķèrendlî* “Kalender, gezici ve dünya işlerine tamamen kayıtsız derviş”

d. Ev hayatı ve Sosyal Hayatla İlgili Sözcükler

Ev eşyaları, çeşitli aletler ve araç-gereçler: *bānyo* “Banyo teknesi”, *bēşkîr* “Misafirlerin dizleri üzerine konulan uzun peşkir”, *boķcā*, *boķac* “Çamaşır veya elbise bohçası”, *bellār* “Cam, billur”, *būçāk* “ekmek kesmek için büyük bıçak”, *būķāl* “Bir çeşit küçük testi, su içmek için topraktan ibrik” (Krş. Türkçe *bukal*; İtalyanca *boccale*, İspanyolca *bocal*, yeni Latince *baucalis*), *çappa* “çapa, daha çok bahçıvanların kullandığı ağız ince ve geniş bel” (Krş. Türkçe *çapa*, İtalyanca *zappa*, yukarı-Latince *sapa* “kazma”), *çābçāk*, *cabçāk* “Kulplu, derin, üstüvan biçiminde madenden kap”, *çāngāl* ve *çengāl* “pençe, çengel”, *havlî* “havlu”, *duķmāk* “Tokmak; tüfek kundağı, yatağı, sopanın iri başı”, *dūzān* “alet, araç, kap kacak, bir makinenin parçaları, bir zenaati yapmak için gereken gereçler, malzeme”, *rokka* “Öreke”, *zenbrèk* “Özellikle saat zenbereği”, *zincir* “Özellikle eski asma saatlerin içindeki zincir, saat zenbereği”, *skāmla*, *skènple* “İskemle”, *sūngāl* “Sünger”, *snî* “Bir üçayak üzerine konulan ve yemek masası işini gören bakır veya tunçtan büyük sini”, *şemşîr* “Şimşir, şimşir ağacı, şimşirden yapılmış nesne; sarı bakırdan veya şimşirden bir çeşit bıçak veya kâğıt keseceği ki, dokumalarda argaçları sıkıştırmak için

⁷³ Gedik, a.g.m., s. 19.

kullanılır, iğ”, *şîş* “şiş, kama, örgü şişi”, *tābba*, *tāppa* “Tapa” (İtalyanca *tappo*”tampon”, İspanyolca *tapon* “tıkaç”, Fransızca *tape*, Yeni Yunanca *tapa*), *tābūna* “Toprak üzerinde yapılan küçük kır fırını” (Türkçe *tabun* “içinde ateş yakılıp muhafaza edilen çukur), *tās* “Tas, kadeh” (Türkçe, Farsça *tas*), *tāva* “Tava”, *ṭancara*, *ṭancîr* “Bakır tencere”, *fānūs* “Camdan asma saat, kollu şamdan kapağı”, *kāzān* “Kazan”, *kāzèk* “kazık, kazık cezası”, *kāv* “Kav”, *kūtî*, *kōtî* “Çok ince tahtadan veya tenekeden kutu”, *kābça* “Büyük kaşık, kepçe”, *keşkül*, *kèşkūla* “Tahtadan arada sırada hasır işinden kap, kacak, keşkül”, *kèzđak*, *kestak*, *küstāk* “Zencir halinde, çoğu zaman süslü saat kordonu, köstek”, *kîsa* “Örme kese” (Türkçe, Farsça *kîse* veya *kese*), *lyān* “Leğen, madeni küvet, berber leğeni”, *māngāl* “Mangal, üzerine odayı ısıtmak için, iyice yanmış kömür konulan bakır mangal”, *mèşk* “Deriden büyük tulum” (Türkçe, Farsça *meşk*), *matara* “Yolculuk için su konulan deriden veya tenekeden su kabı, matara” (Bu da Arapça *maṭhara* “abdest için kullanılan her kap”tan türemiş görünmektedir), *yatāk* “seyahat için kullanılan çok ince bir çeşit yatak, köy, sahra yatağı”

Giyim-kuşam kültürü: *bābūc* “pabuc, arkası açık terlik, pantufla”, *buruncuk* “bürümcek”, *bukça* “bohça”, *bornoz* “çoğunlukla halkın giydiği elbise”, *bāçālî*, *bāçlî* “paçalı, dar pantolon”, *bèst* “Çorap gibi giyilen kırmızı ve tabansız Arap ayakkabısı (Krş. Türkçe *mest*), *bèşmāk* “Papuç, terlik, pantufla”, *tābānî* “Genel olarak açık sarı ipekten nakışlı sarık” (Krş. Türkçe *abani* “aynı anlam”), *crāba* “özellikle örme çorap, getr”, *cūha* (Cezayir-Yahudi) “Şark hahamlarının büyük cübbesi, kaftanı, katolik rahiplerinin cübbeleri” (Krş. Türkçe, Farça *çuha* “çuha, derviş elbisesi”, *cuzma*, *cezme* “ayakkabı, çizme, özellikle Avrupa tarzında olanı”, *çekçîr*, *çekçîra* “Çorap, kısa konçlu çorap” (Türkçe *çakşır* “dize kadar gelen kırmızı çorap”), *çènbîr* “Gelinin yemek yemeğe götürüldüğü odada ve kocasını beklediği zifaf odasında yüzünü örten kırmızı peçe” (Türkçe, Farsça *çenber* “kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları peçe ve alınlarına bağladıkları tülbent, çember”), *şāl* “Şal”, *şāyāk* “Kışlık elbiseler yapılan kaba bir kumaş, şayak; bu kumaştan yapılan elbise”, *şārma* “Bir çeşit taç, uzun külâh; mahrut biçiminde, uzun, birbirine geçmiş maden tellerinden oluşmuş eski bir baş örtüsü”, *ṭorbantî* “Nakışlı ipek sarık; belki İtalyanca, İspanyolca ve Portekiz dilinde *turbante*, Farsça *dūlbend* “tülbent, sarık”), *ṭarbūs* “Yünden kırmızı külâh” (Farsça *serpüş*), *tūzlek* “Tozluk, bir çeşit getir”, *fèştān* “Kısa, kenarı işlemeli veya delikli ve dantela ile süslü bir çeşit eteklik olup, bunu Cezayir’de kadınlar dışarı çıktıkları zaman şalvarlarının üzerine giyerler, fistan”, *kāt* “Şehirlilerin takım elbisesi”, *koftān*, *kaftān* “Kaftan, manto; kaput biniş”, *kāmār*, *kamār* “Kemer, kuşak; kuşak gibi bele sarılan ve birçok gözleri olan meşin para çantası”, *kèzđak*, *kestāk* “Zencir halinde, çoğu zaman süslü saat kordonu, köstek”, *kèşmir* “Keşmir şalı”, *klāh*, *kulāh* “Çoğu zaman kırmızı tâkyenin altına giyilen keçeden, fôtrden kalın başlık, külâh”, *kürk* “Kürk, kürklü bir çeşit palto”, *mest* “Mest, bir çeşit ayakkabı içinde giyilen ince meşinden yapılmış ayakkabı”

Yeme-içme kültürü: *azek* “yol için verilen bedel parası”(Gedik 2014: 13), *barbunya* “bir nevî kırmızı renkli fasulye cinsi” (Gedik 2014: 13), *bāstarma* “pastırma”, *baklava*, *bergol* “bulgur”, *bāştarma* “Türkiye’den ithal edilen koyun bağırsağı içine konulmuş kıyılmış koyun eti ile baharattan meydana gelen yiyecek; sucuk, salam”, *bāşđārma*, *bāşđırma* “güneşte veya duman-da kurutulmuş et, et konservesi, pastırma”, *bāklāva* “baklava”, *morçān bālūk* “mercan balığı”, *bāncār* “Pancar”, *brāsā*, *brāşā* “Pırasa”, *brāniyā*, *barrāniyā* “Ekmek, yumurta ve peynir ile

⁷⁴ Gedik, a.g.m., s. 20.

yapılmış ve dibi tutturulmuş et salçası”, *berğol* “Bulgur, çorba ve pilav yapılan kaynatılmış, sonra kurutulup, öğütülmüş buğday” (Krş. Türkçe *burgul*, *bulğur*), *bèryān* “Soğanlı et salçası” (Krş. Türkçe *biryān*, *buryān* “kebab, pirinçli bir çeşit kebab”), *būrāk* “kıyılmış et ile kaynatılmış ince ince kesilmiş yumurta ile yapılan börek”, *bōza* “Boza, bir çeşit içki, bira çeşidi” (Krş. Türkçe, Farça *buza* “boza, darı, pirinç ve buğdaydan çıkarılan tahammür etmiş içki”), *pālūza* “Nişasta ve şeker ile yapılan bir çeşit tatlı, paluze; pirinç unu, süt ve şeker ile yapılan bir tatlı; eskiden pirin veya nişastanın yerine çok ince irmik konurdu”, *plāv* “pilav; suda veya et suyunda kaynatılmış üzerine tereyağı konulmuş pirinç veya (*berğol*) burgul”, *terbiya*, *terbya* “Limonlu ve çarpılmış yumurtalı beyaz salça ile şalgamlı et salçası”, *çārāk* “Fırında pişirilen, un, tereyağı badem ve şekerden yapılan bir çeşit hamur işi, çörek” (Krş. Türkçe *çörek*), *hşāf* “Çok fazla suda kaynatılmış kuru üzüm (ve bazen kuru hünnap) olup, yemeklerden sonra çerez gibi içilir; arada sırada buna şeker de eklenir” (Türkçe *hoşaf*), *dūş* “Döş, koyunun göğüs kısmının eti”, *dolma* “Kıyılmış et ile pirinç dolması; dolma içi”, *rešta* “Erişte, buharda pişirilir ve kuskus yerine yenilir”, *zerda* “yemek, şölen, ziyafet, sevilen yemek” (Türkçe *zerde* “soğuk içilen safranlı pirinç çorbası”), *sālāmūra* “Salamura” (Krş. İtalyanca *salamura*), *sōhlōb* “Salep”, *setlāc* “Sütlaç, şekerli, sütlü pirinç”, *şārbèt*, *şèrbèt* “Şerbet, şekerli su, limonata, serinletici içki”, *zlābiya* “İnce borular şeklinde olup, sıcak iken bala batırılan bir çeşit börek” (Türkçe *zulbîyā*, *zulbiye*, *zelubiye*, Farsça *zelibaya*), *şurba* “Çorba, sebze çorbası”, *şāmsa* “Bir çeşit tatlı olup, katlanmış yufkadan yapılır ve baklava şeklinde kesilmiş; bu sonra pişirilip, üzerine bal dökülür”, *şlāta* (Konstantin şehrinde) “Salata”, *tūrşî*, *tōrşî* “Tuzlu sirkeye konulmuş sebzeler, turşu”, *kabāma* “Sarım-sak ve sirke ile hazırlanmış olan koyun etinden yemek” (Türkçe *kapama*), *kāvarma* “Kavurma, kavrulmuş et; kış zahiresi olarak yağda kavrulmuş ve saklanan et”, *kahvaltî* “Kahvealtı, sabahleyin yenen hafif yemek; sabahleyin kahve ile öğle arasında yenen şey; özellikle sabahleyin acele ile yenilen yemek”, *kefta* “Köfte”, *lablabî*, *lāblābî* “Kızartılmış iri nohut, leblebi”, *mşekka* “Kıyma ile pişirilmiş sebzeler (özellikle patlıcan), musakka”, *dolma mtā’ yebrāk* “Yaprak dolması”

Kahve kültürü: *bîrlèk* (*kahva bîrlèk*) “içinde içenin kendisi tarafından fincana boşaltılacak tek bir fincanlık kahve bulunan küçük bir cezve ile kahvecinin getirdiği kahve” (Krş. Türkçe *birlik* “bir kişilik”), *bèkrāc* “Kahve ibriği, cezvesi”, *telva* “Kahve telvesi”, *tnāka* “Kahvecilerin su kaynattıkları büyük kap, teneke” (Konstantin ilinde), *cābā* “bir kahvede dostlara ikram edilen şeyler” (Krş. Türkçe *caba* “caba, bedava, parasız”), *cāzva*, *cezva* “Cezayir eyaletinde aynı kabın küp şeklinde olduğu ve *hazna* adını taşıdığı yalnız bu şehir müstesna, bu kelime çoğu zaman tenekeden yapılmış, üstüvane şeklinde ve içinde kahve yapmak için suyun sıcak bulundurulduğu (*yādāk* ile karıştırılmaması gerekir) büyük bir kap anlamındadır. Bütün Konstantin ilinde, yalnızca bir fincanlık kahve yapılan cezve anlamındadır; cezve, küçük ibrik”, *dākem* “Mecliste bulunanların hepsine ısmarlanan kahve, kahve takımı, kadeh takımı”, *zarf* “Kahve fincanı zarfi”, *kahvācî* “Kahveci”, *yādāk* “Kahvecilerin ihtiyat olarak veya yedek olarak su kaynattıkları büyük güğüm, kap”, *şîra* “Tütün ile *kîf* (veya *haşîş*, kenevirden çıkarılan bir bileşim) karışığı olup, içilmeğe mahsusdur” (Türkçe, Farsça *şîra* “şîra, herhangi bir nesneden çıkarılan şîra”)

Eğlence, oyun ve müzik kültürü: *iki bir* “Tavla oyununda bir iki”, *bāş* “beş”, *bènc*, *pènc* “(tavla oyununda) beş”, *pahlavān* “Pehlivan, güreşçi, atlet”, *pūl* “Tavla oyununda, pul, taş”,

tbèrnâcî “Meyhaneci, Avrupa tarzında meyhaneci” (İspanyolca *taberna* “meyhane”), *tenbâk* “Tönbeki, nargile tütünü” (Krş. İtalyanca ve İspanyolca *tabaco*), *carka* “Musikide dördüncü (Cezayir’de ondördüncü) makam” (Krş. Türkçe, Farsça *çârgâh* “dördüncü zaman”), *châr* “Tavla oyununda dört”, *çbûk* “Çubuk, tütün çubuğu, tüfenk çubuğu”, *çenk* “Şarkılar dergisi” (Türkçe, Farsça *cünk*, *cönk* “aynı anlam”), *çūkâl* “Büyük davulları çalmak için kullanılan çomak, sopa (Türkçe, Farsça *çevkân* (halk Türkçesinde *çöğen*) “davul tokmağı”), *derbûka* “darbuka, bir ucu kabarık, pişirilmiş çamurdan yapılmış bir çeşit dümbelek”, *dû* “Tavla oyununda iki”, *dû bâra* “Tavla oyununda dubara, iki iki”, *rengîla* “Nargile”, *zorna*, *zûrna* “Zurna, bir çeşit klânet”, *zurnâcî* “Zurna çalan, zurnacı”, *tavla* “Tavla oyunu aleti, tavla”, *tanbûrcî* “Trampet çalan”, *gâyta* “Bir çeşit borazan, gayda, tulumlu flavta”, *kânûncî* “Kanun çalan”, *karâ kûz*, *garâgûz* “Karagöz”, *komârcî*, *kmârcî* “Oyuncu, kumarcı”, *kâmênca*, *kâmênça*, *kâmênşa* “Keman”, *mâya* “Arap musikisinin bir makamının (Cezayir’de 13. makam) adı” (Türkçe, Farsça *mâye*), *merkûş* “Marpuç, uzun, üstü meşin kaplı demir telden yapılmıştır” (Türkçe *marpuç*⁷⁵, *marpiç*), *hepp yâk* “Hep yek, hep bir (tavla oyununda)”, *yâdas* “Bir kuşun çatal kemiği, lades kemiği; lades oyunu; Fransızcada Philippine denilen oyuna benzer bir oyun; iki kişi, mesela bir pilicin lades kemiğini kırarak, biri ötekenden *yâdas* demeden bir şey alacak olursa, kararlaştırılmış bir şeyi vermediği kabul eder”, *yèk* “Tavla oyununda bir”

Sosyal hayatla ilgili sözcükler: *bâzâr* “Pazar, özellikle Avrupa tarzında büyük ticaret evi; her çeşit eşyanın satıldığı büyük dükkân”, *pûçek* “Birdenbire çalmak, yankesicilik ile çalmak”, *pûçâkçî*, *pûçâkcî* “yankesici”, *şehrlî* “Şehirli, şehir çocuğu, iyi yetiştirilip terbiye edilmiş”, *ğarnâvut* “Arnavut”, *korğlî* “Kuloğlu, bir Türk ile bir Cezayir yerlisi bir kadından doğan erkek çocuk”, *gormî* “Saf kanlı Türk” (Türkçe *kırımî* “Kırım’da oturan (?), Kırımlı”

e. Mimari ve Sanat

Yaşamsal ve sosyal mekânlar: *bâzâr* “pazar, özellikle Avrupa tarzında büyük ticaret evi” (Gedik 2014: 13), *srâya*, *şrâya* “Saray, konak”, *şîşma* “Ayak yolu” (Türkçe, Farsça *çeşme* “çeşme, pınar, kaynak”), *tavân* “Tahtadan tavan, tavan”, *konâk*, *knâk* “Konak, açık ordugâh”, konak yeri; merhale, bir günde varılacak mesafe”, *kêşk*, *kuşk* “Köşk, konak; bahçeli ev”, *gurbî* “Kulübe Cezayir Araplarının kulübesi” (Türkçe *gulbe*, *kulübe*, Farsça *kelbe*)

Mahalle, sokak ve başka mekân adları: Murat reis evi, Hüseyin dayı bölgesi, Keçova Camii, Müsteşfa Mustafa Paşa (Mustafa Paşa Hastanesi), Reis Hamidu Belediyesi⁷⁶.

Mücevher ve takı adları: *fârûzî* “firuze”, *kahrabân* “Kehruba, kehrubar” (Türkçe *kehruba*, Farsça *kâhrubâ*, Portekizce, İspanyolca ve İtalyanca *carabe*), *mengûşa* “Küpe” (Türkçe, Farsça *mengüş* “küpe, kulak halkası”)

f. Günlük Konuşma Dili

Halk diline girmiş deyim ve deyişler: *aslan gibi* “Cezayir’de oturanlarca, belli bir anlamı olmaksızın, gezici şerbet satıcılarının söyledikleri kelimeler”, *afârim* “aferin, bravo, çok iyi”, *afândî* “efendi, sahip”, *âmân* “ıztırab, sabırsızlık, şaşırma bildiren ünlem”, *babalar* “saygıdeğer, aksaçlı ihtiyar”, *bâlâk* “Belki”, *bâş kezzâb* “Baş yalancı, çok yalancı”, *bahşiş*, *belek* “belki”,

⁷⁵ Nargilenin dumanı şişeden alan ve ağza ulaştıran hortum biçimindeki bölümü

budala (Gedik 2014: 13), *bāş* “baş, reis”, *btak*, *bték* “Bir kız veya kadının hareketlerinden fena şekilde bahsetmek, iftira etmek (Krş. Türkçe *batak* “bataklık, çamur, balçık””, *beşîş* “Bahşış”, *barakât varsên* “bereket versin, Tanrı size bolluk versin, para alan biri tarafından söylenen teşekkür deyiimi”, *birincî* “En iyi cins, en iyi vasıflı, çok iyi”, *bêşkâş* “Hediye, peşkeş, hediye olarak verilen nesne”, *bêşlêk* “Atalar sözü gibi olan şu deyimde kullanılmaktadır; *yâ bêşlêk yâ belkûl* “ya hep, ya hiç, ya hepsi, ya hiçbirini”, *bekkûş* “Dilsiz, dilsiz-sağır”, *bênşrâf*, *banşrâf* “bir konserin başında çalınan parça, peşrev” (Krş. Türkçe *peşrev*, Farsça *pîş-rāv* “önde giden”, *būdālî* “Ahmak, aptal, budala, çocuklaşmış”, *el-hâl bevvez* “Hava sislendi” (Krş. Türkçe *buz* ve *boz* “boz renkli, gri; çok soğuk, dondurucu”), *bîlîntî* “İri yapılı, pehlivan gibi” (Krş. Türkçe, Farça *bülendi* “yükseklik, büyüklük”), *pāpās*, *pāppās* ve *pāpāş* “Papaz, hristiyan rahibi”, *pārîz* “Esası perhiz olan tedavi” (Türkçe, Farsça *perhiz*), *pay* “hisse, pay”, *temällî* “Çok sağlam”, *çāçārona* “Çaçaron, şarlatan, geveze” (İtalyanca *cicerone*’dan), *çalabî* “Çelebi, zarif, sevimli, nazik, latif, terbiyeli”, *çlenga* “Ahmak, deli, çılgın” (Türkçe *çılgin* “deli, çılgın”), *çûk* “Ünlem: penis”, *hazerbâş* “Hemen, derhal, süratle”, *hâmpā* “Kötü kimseler takımı; kötü kimseler”, *habarcî* “Munafık, karıştırıcı, gammaz, casus”, *hatâyla* “Yanlışlıkla, hata ile, istemeden, kötü niyet olmaksızın”, *dâyêş* “Değiştirmek, mübadele etmek, trampa etmek”, *doğrî* “Doğru, düzgün, doğrudan doğruya”, *damûz* “Kaba, köylü, inceliksiz”, *zbenôţ* “Bekâr” (Türkçe *izbandit*, *izbandid* “iri ve pehlivan yapılı kimse”), *zengîl* “Zengin”, *zavällî*, *zāvālî* “Zavallı, fakir, sefil, bedbaht”, *stārsa* (tekrar edilir) “İster ... ister”, *şāğ sālîm* “Sağ salim”, *şanplama*, *şaplama* “Entriya, desise”, *santranc* “Sıralanmış, dizilmiş” (Türkçe *santranc* (satranc’ın halk ağzındaki şekli) “satranç oyunu, satranç tahtası, nizamı, sıralı bir halde”), *şoş* “Sus! Sükût!”, *kerdāşem* “İnce yapılı, gözde, sevimli”, *kêrnâş* “Mahir, maharetli, hilekâr, dolandırıcı” (Türkçe *kurnaz*, Türkçe, Farsça *kurnas* “dolandırıcı”), *kuççî kuççî* “Köpekleri çağırma için çıkarılan ses”, *gānā* “Yine, bir daha” (Türkçe *gine* ve *gene* “yeniden, yine, hemen”), *gūdārem*, *dūgārem* “Zorla, zorlayarak, ister istemez” (Türkçe *döğërim*), *yā* “Ya, yahut”, *yāsāk* “Yasak! Dur! Orada kal!”, *yāh* “Ya?! Demek öyle?! Doğru mu?!”), *yèncêk* “Ancak, hemen hemen”, *yoldāş* “Yoldaş, arkadaşı, yol arkadaşı, meslektaş”

Az sayıda fiiller ve sıfatlar: *ţōbāl* “Topal, bir ayağı kırık”, *’ıratlî* “Eğrelti, başkasından alınmış, muvakkat; sahte, takma, yapma”, *kārā*, *kāra* “Siyah, kara”, *kahramān* “Kahraman, yenen, üstün gelen” (Farsça *kahreman* “aynı anlam”), *kōca* “Büyük, koca, iri”, *kōlāy* “Kolay, kolayca, kolaylıkla, yerinde”, *kîmetli* “Kıymetli, çok değerli”, *kūsa*, *kūsac* “Bıyık ve sakalı seyrek olan, veya hiç sakalı ve bıyığı olmayan, köse” (Türkçe *köse*, Farsça *kūse*), *genbūr* “Kambur (adam)”, *mūr*, *mōr* “Mor renkte, mor renk, koyu menekşe rengi”, *hbaz* “Avuçlamak, birini şiddetle itmek”; *habza* “avuç, avuç dolusu” (Türkçe *apaz*, *hapaz* “avuç içi çukuru, avuç dolusu”)

Bazı özel adlar ve soyadları: *Çoban*, *Hoca*, *Fındıkcı*, *Kara*, *Karaburun*, *Kedi*, *Sarı*, *Tah-talı Taş*, *Topal*, *Gündüz*, *Başterzi*⁷⁷

g. Bazı doğa görünüşleriyle, hayvan ve bitki adları

tāppa “Bir zirve, dağın tepesi”, *būğāz* “Boğaz, dar geçit, kanal, Karadeniz boğazı, İstanbul boğazı”, *kārābātāk* “Karabatak”, *bhër*, *bhār* “Beyaz nergisin bir çeşiti” (Krş. Türkçe *behār* “ilk

⁷⁶ Gedik, a.g.m., s. 14.

⁷⁷ Gedik, a.g.m., s. 15-16.

bahar, ilk baharda çıkan çuha çiçeği, kır papatyası”, *zrā* “Hint darısı, darı”, *drā* (damaktan telafuz edilir) “mısır” (Cezayir şehrinde), *gonca* (Türkçe, Farsça gonca), *qazalcik* “Kızılçık”, *kəşbūr* “Şeytan teresi ağacı” (Türkçe *keşper* “baldırı kara (bitki) ile mukayese edilebilir), *kikla* “Kuğu kuşu” (Türkçe *kükle* “çavuş kuşu” ve *keylan* “balıkçıl kuşu”), *lādèn* “Ladin ağacı” (Türkçe, Farsça *lāden*), *lilek* “Leylak (çiçek ve ağacı)”, *ma’adnūs* “Maydanoz” (Türkçe *ma’denos*, *ma’denoz*, *maydanos*, klasik Arapça *maqdenūs*, *baqdanūs*, *baqdūnis*, Barbier de Meynard Suppl.’de *maqđānōs*’ı verir ki, bu doğrudan doğruya Yunancadan gelmektedir)

h. Diğer Sözcükler

banzahr, *bènzahr* “Panzehir, antidot”, *tāsta*, *tèsta* “onluk (arada sırada onikilik) deste, onluk, düzine, deste”, *tsekra* “Tezkire, not, bilet”, *hāzūk* “Kazık”, *hām* “Ham, olgunlaşmamış, çiğ, işlenmemiş”, *debbūs*, *debbūz* “topuz, sopa”, *spirtū* “İspirto”, *şlīmānī* “Arsenik, ak ve tatlı sülümen”, *rcīna* “Reçine” (İtalyanca *resina*), *şāl* “Sal”, *tèbla* “At ipi, ayakları aynı iple bağlanmış at dizisi” (Türkçe *tavla* “at ahır, tavla”), *fakarcī* “Düşünceleri, fikirleri olan”, *qārāborqān* “Koyunun karnının yenmeyen kısımları (dalak, kalın bağırsak v.b.); eski, yıpranmış ve kullanılmayan giysiler”, *kātermā* “Örülmüş meşin vd. anlamlar” (Türkçe *kantarma* “atı suya götürürken takılan kısa bir gem, yular”), *kərbāc*, *qārbāc* “Kırbaç, öküz kösesinden yapılmış kamçı”, *qārāsta* “Kerste, yapı kerstesi”, *kāsa* “Kese, hamam kesesi”, *qasèm* “Yüz, çehre, görünüş” (Türkçe kesim “şekil, biçim”), *kommānya* “Erzak, zahire” (nadir), *mūmya* “Yaraya iyi gelen ilaç” (Türkçe, Farsça *mumdan* bileşik), *nāştā*, *nəştār* “neşter”, *nānnā* “Nine, büyük anne”, *hendāk* “Hendek, çok büyük çukur” (Türkçe *hendek*, Arapça *handak*’dan, o da Farsça *kende* “aynı anlam”)

SONUÇ

Arapça ve Türkçe arasında söz alışverişlerinin ötesinde işler de olmuştur. Türkler, yeni ulaştıkları bilgileri Arapça köklerden türettikleri sözlerle karşılarken, Araplar, sokağı, çarşı pazarı, esnafılığı, sosyal ve askeri kurumlarıyla bütün sosyal hayatı Türklere ve Türkçeye bırakmış gibidirler. Bu yüzden, Türkçenin kavram eki ve sıfat eki yanında, meslek eki de Arap konuşma dilinde büyük yer tutmuştur (Karaağaç 2004). Türkçenin en işlek eklerinden olan *-cı* ve *-li* yapım eki taşıyan sözcüklerin (örn. *tutun-ci* “tütün satan”, *tob-ci* “topçu”, *sabon-ci* “sabuncu” vb.) ve *baş* sözcüğüyle kurulmuş mesleki ve idari sözcüklerin (örn. *baş torcman*, *baş carrāh*, *umbaşi*, *bekbaşi*), diğer Arap lehçeleri yanında Cezayir Arapçasında da çok sayıda oluşu, Türkçenin Arapça üzerindeki yapısal etkileri olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan, gerek yazı dili Arapçasına gerekse Arapçanın konuşma dillerine geçen Türkçe sözcüklerden bazıları Arapça çokluk şekilleriyle birlikte kullanılmıştır. Bu çalışmalarda, Arap edebî dilinde 539 Türkçe sözcüklerin bazıları Arapça çokluklarıyla⁷⁸ birlikte verilmiştir (*urnik* “örnek, model, şekil” çoğ. *arānik* “örnekler”)⁷⁹. Öte yandan, yalnızca kavram adlarının değil, mahalle, sokak adları, kişi adları ve soyadlarının, az sayıda fiil ve sıfatların da Cezayir Arapçasının canlı söylem diline geçmiş olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁸ Bkz. Zeki Kaymaz, “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurullarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, *Turkish Studies*, (2007) 2, ss. 404-409; Zeki Kaymaz “Türkçenin Arapçaya Etkileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Turkish Studies*, 6/1 (2011), ss. 69-73.

⁷⁹ Gedikli, a.g.m.

Yukarıda derleyebildiğimiz çalışmalarda, başlangıç olarak Arap edebî diline geçen 500 ilâ 900 arasında sözcük, Arapçanın Cezayir konuşma diline ise 600'ün üzerinde Türkçe veya Türkçe aracılığıyla geçen sözcük tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalarda, Arapçaya doğrudan Türkçe veya Türkçe aracılığıyla Farsça başta olmak üzere diğer dillerden geçtiği tespit edilen sözcükler arasında askerî ve idarî sözcükler, meslek isimleri, yiyecek içecek adları, giyim kuşam ve dokumacılıkla ilgili sözcükler, hayvanlarla ilgili sözcükler, araç gereç isimleri, akrabalık terimleri ve başka kategorilerden sözcükler, mekân adları, özel isimler, lakaplar ile unvanlar, çeşitli sıfatlar ve fiiller yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdulkerîm Abuşvereb, “el-Kelimât ül-'Osmaniyye fi'l Lehçetil'- Libiyye”, *Studies on Turkish-Arab Relations Annual*, 1 (1986), ss. 6-12.
- Abun-Nasr Jamil (20 August 1987), *A history of the Maghrib in the Islamic period*. Cambridge University Press. New York 1987.
- Aljanbaeva Ulbala Turapbaykızı, *Arab Tilindegi Türkizmden*, Doktora Tezi, El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almaty 1999.
- Ateş Ahmet, “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme II (XI. Yüzyıldan Bugüne Kadar)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1-2 (1965), ss. 5-25.
- Ateş Ahmet “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler (X. Yüzyıla kadar)”, *Reşit Rahmeti Arat İçin* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 19), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, ss. 26-31.
- Avcı Necati, “Libya Yerel Arapçasında Kullanılan Türkçe Kelimeler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1996), ss. 147-157.
- Aytaç Bedrettin, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.
- Bakr Abdel monsef Magdi, “Arapçada Türkçe Sözcüğünün Etkileri”, *Şarkiyat Mecmuası* 14 (2009), ss. 27-37.
- Bardin Pierre *Algèriens et tunisiens dans l'Empire Ottoman du 1848 à 1914*. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1979, e. 272 s.
- Bayatlı Hidayet Kemal, “Irak Arapçasında Türkçe Sözcük ve Terimler”, *Dil Dergisi* 14 (1993), ss. 60-66.
- Beausier M., *Dictionnaire pratique arabe-français*, Alger (Cezayir) 1887.
- Belguedj Mohammed Salah “Le mots turcs dan le parler algèrien”, *Turcica* 3 (1971), ss. 133-142.
- Ben Cheneb Muhammad, “Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve (Türkçe Aracılığıyla Gelen) Farsça Kelimeler” (Çev. Ahmed Ateş), *TDAY-B* 1966 (1967), ss. 157-213.

Benrabah Mohamed, *Language Conflict in Algeria: From Colonialism to Post-Independence*, Multilingual Matters, Bristol 2013.

Beşrevi Muhammed Fazıl, "Les mots turcs dans le parler Arab-Tunisien", *ISLV Bildiri metinleri* (3-4 Nisan 1998).

Beşrevi (Muhammed Fazıl), *La langue turque en Tunisie dans le passé et dans le présent* (Geçmişte ve Günümüzde Tunus'ta Türkçe Kelimeler), Yayınlanmamış çalışma, 2000.

Bechraoui Mohammed-Fadhel, "Türk Dilinin Tunus'taki Tarihi: Örnekler ve Evreler", *Milli Folklor Dergisi*, 53 (Bahar 2002), ss. 126-160.

Bokuleva, B. S. *Arab, Parsı jäne Hindi Tilindegi Türkizmdersözdigi*, Kazak Üniversitesi, Kazakistan 2015, 148 s.

Carım Fuad, *Cezâyir'de Türk'ler*, Sanat Basımevi, İstanbul 1962, 122 s.

Carretto Giacomo E., *Akdeniz'de Türkler* (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Çetin Atillâ, "Garp Ocakları", *DİA*, Cilt: XIII, ss. 382-386.

de Haëdo Diego, *Histoire des rois d'Alger*, rééd, Editions Bouchène, Saint-Denis, Fransa 1998.

Ghazi Abdallah, *Türkçe'nin Ürdün ve Suriye Lehçeleri'ne Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Yön. Prof. Dr. İnci Koçak), Ankara 1990.

Gedik Ahmet, "Türk Kültürünün Cezayir'deki Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2014), ss. 9-23.

Gedikli Yusuf, "Türkçenin Yabancı Dillerdeki On binlerce Kelimesi", *Ufuk Ötesi*, 79 (2016). http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20040223

Gordlevskii V. A., "K Voprosı o Viliyanii Turetskogo Yazıkı na Arabskiy (Leksiçeskiy Material)". *İzbranne Soçineniya II (Yazık i Literatura)*, İzdatel'stvo Vostoçnyıy Literaturı, Moskova 1961, ss. 138-154.

Guella Nouredine, *A Linguistic Investigation of the Arabic Dialect of Nèdroma (Algeria)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester, England 1983.

Guella Nouredine, "Emprunts Lexicaux dans des Dialectes Arabes Algèriens", *Synergies Monde arabe*, 8 (2011), ss. 81-88.

Gülensoy Tuncer, "Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21 (1975), ss. 127-157.

Halasi-Kun Tibor, "The Ottoman Elements in The Syrian Dialects". *Archivum Ottomanicum* 1 (1969), ss. 14-91; 5 (1973), ss. 17-95; 7 (1982), ss. 117-267.

- Hazım Naim, *Arap Dilinde Türkçe*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.
- Hizmetli Sabri, Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (1991), ss. 1-21.
- İnan Abdülkadir, "XIII ve XVI. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Belleten* 1953 (1988), ss. 53-71.
- İsmail bin 'Ali el-Ekü, "Kelimat Türkiyye Mus-tacmele fi'l Yemen", *el-Eklil* (1985), s. 49-58.
- Kahraman Kemal, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Cilt VII, İstanbul 1993.
- Karaağaç Günay, "Türkçe ve Komşuları", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 5 (1989).
- Karaağaç Günay, "Türkçe'nin Komşularıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış", *İ Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28 (1998), ss. 359-406.
- Karaağaç Günay, "Türkçenin Komşu Dillere Verdiği Giyim Kuşam Kültürüyle İlgili Kelimeler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1998), ss. 361-387.
- Karaağaç Günay (ed.) *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*. V. Lefke Edebiyat Buluşması (29-30 Nisan 2004), Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Kaymaz Zeki, "Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine", *Turkish Studies* 2 (2007), ss. 404-409.
- Kaymaz Zeki, "Türkçenin Arapçaya Etkileri Üzerine Bazı Tespitler", *Turkish Studies*, 6/1 (2011), ss. 69-73.
- Kuzucu Serhat, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri", *Akademik Bakış* 9/17 (2015), ss. 165-180.
- Lewis B., "The Ottoman Legacy to Contemporary Political Arabic", L. C. Brown (ed.) *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on The Balkans and The Middle East*, Columbia University Press, New York 1996, ss. 203-213.
- Maḥfūz Huşayn 'Alî, "el-Elfâzu't-Turkiyye fi'l-Lehceti'l-'Irâkiyye", *et-Turâsu's-Şa'bî* VI (1964), Bağdat, ss. 1-24 (ayrı basım) (Ateş "Arapça yazı dilinde Türkçe kelimeler (10. yüzyıla kadar)", s. 26'dan aktarma).
- Maksudoğlu Mehmet, "Dayı", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 59-60.
- Marçais William, *Quelques observationssur le Dictionnaire pratique ar.-fr. De Bauusiere*, Alger 1905, 97 s.
- Meouak Mohamed, "Langues, société et histoire d'Alger au XVIIIe siècle d'après les données de Venture de Paradis (1739 – 1799)", *Trames de langues. Usage et métissage linguistiques dans l'histoire du Maghreb*, sous la direction de Jocelyne Dakhliya, Maisonneuve et Larose, Paris 2004.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-V ukuat Kurumlan ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, 1-II, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992.

- Mütevelli Ahmet Fuat, "Arap Halk Dilinde Türkçe Kelimeler", *Türk Halk Edebiyatında ve Folklorunda Yeni Görüşler II*, Konya Kültür ve Turizm Derneği Yayınları, Konya 1985.
- Mütevelli Ahmed Fuad, *el-Elfazü't-Türkiyye Fi 'l-Lehecâti'l 'Arabiyye ve Fi Lugat'il-Kitābe*, Dar üz-Zehrâ Li'n-Neşr, Kahire 1991.
- Oğuz M. Öcal, "Belguedj'in Makalesine Göre Cezayir Konuşma Dilindeki Türkçe Kelimeler ve Tunus'taki Durum", *Milli Folklor*, 46 (2000), ss. 10-21.
- Özdemir H., "Tunus ve Civarında Yaşayan Türkçemiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 64 (1990), ss. 153-168.
- Özkan Selim Hilmi, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika", *Avrasya Etüdleri*. 1/40 (2012), ss. 1-12.
- Procházka Stephan, "The Turkish Contribution to Arabic Lexicon", *Èva Ágnes Csató, Bo Isaksson, Carina Jahani* (eds.) *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, RoutledgeCurzon, Londra ve New York 2005, ss. 191-202.
- Procházka Stephan, "Les mots turcs dans l'arabe marocain", Alexandrine Barontini, Christophe Pereira, vd. (ed.) *Dynamiques langagières en Arabophonies: variations, contacts, migrations et créations artistiques: hommage offert à Dominique Caubet par ses élèves et collègues*, Univ. de Zaragoza, Área de Estudios Árabes e Islámicos, Zaragoza 2012, ss. 201-221.
- Prokosch Erich, *Osmanisches Wortgut im Agyptisch-Arabischen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.
- Prokosch Erich *Osmanisches Wortgut in Sudan-Arabischen* [Sudan Arapçasında Osmanlı Kelimeleri], Klaus Schwarz verlag, Berlin 1983, 75 s.
- Saussey E., "Les Mots Turcs dans le Dialecte Arabe De Damas" *Mèlanges De l'Institut Français De Damas. Section Des Arabisants*, 1 (1929), ss. 75-129.
- Shuval Tal, "The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology", *International Journal of Middle East Studies*, 32/3 (2000), ss. 323-344.
- Shuval Tal, "Cezayir-i Garp: Bringing Algeria Back into Ottoman History", *New Perspectives on Turkey* 22 (2000), ss. 85-114.
- Shuval Tal, "Dayı", Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson (ed.) *Encyclopaedia of Islam* (http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_30079) (2015)
- Spencer William, *Algier in the Age of the Corsairs*, University of Oklahoma Press, Norman 1976.
- Şamil Fahri Yahya, *Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü., İstanbul 1984, 391 s.
- Toprak Şeydi Vakkas, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, 22/1 (2012), ss. 223-237.

Cezayir Arapçasına Osmanlıcadan Geçen Türkçe Kelimeler ve Osmanlı Dönemi Cezayir'inde Günlük Hayat

Türkmen Erkan, "Arapçanın Libya Lehçesindeki Türkçe Kelimeler", *Erdem*, 10 (10) (2015), ss. 211-225.

Uygur Alper, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, İstanbul 2009.

Wolf John B., *The Barbary Coast: Algiers Under The Turks, 1500 to 1830*, WWW Norton & Co, New York 1979, 1. bs.

Yekhlef Houria, *Türk Hâkimiyeti Devrinde Cezayir'de Kültürel ve Edebi Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.